

ВОЛ.РУСАЛЬСЬКИЙ

СМІХ

і
СКАРІОТА

НОВЕЛІ

ВОЛ. РУСАЛЬСЬКИЙ:

„Місячні ночі“
новелі, 1945 р., (випродано)

„Сонячні дзвони“
оповідання; 1946 р.

„Сміх Іскаріота“
новелі, 1947 р.

◆◆◆

ВИДАННЯ:

„Рідний край“
збірка оповідань для дітей
середнього та старшого віку,
ілюстрована, 1946 р.

ГРИГОРІЙ КОСИНКА

„В житах“
оповідання, з портретом автора
1947 р., стр. 64

Набувати в книгарнях та кіосках

ВОЛ. РУСАЛЬСЬКИЙ

**СМІХ
ІСКАРІОТА**

НОВЕЛИ

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО «СВІТ»

1947

VOL. ROOSALSKY
ISCARIOT'S LAUGH
stories

Authorized by EUCOM Hq. Civil Affairs Division A. G. 383. 7
Druck: Anton Bilous Aichach

ПРОЛОГ ДО ВЕСНИ

І. КАРОЛІНА — МОЯ ДОНЬКА

Одне слово, я був тієї думки, що людина мусить робити те, що їй приносить приємність. І, вирушаючи сьогодні в подорож до лісу, я не сказав про це ні слова Кароліні. Вона була десь в другій кімнаті — в другій кімнаті, що не мала сюди виходу, — і голосно читала Андерсена. Я встиг спакувати в течку з овечої шкіри кілька бутербродів з сиром, які теж чомусь пахли овечою шкірою, і тихо, ліричними кроками вислизнув на кухню.

І дивно — там була Кароліна. Ніби відчула нюхом — одним стрибком перейняла мене.

— Ти, папка, зовсім... зовсім не папка!

Я був, признаюсь, спантелечений і заскочений зненацька.

— Але... я не розумію тебе, Карусю... (Я справді її не розумів.) Чим, властиво, ти незадоволена?

— І ти ще питаєш? — Кароліна схлипує.

— А те, що ти вчора обіцяв мене взяти до лісу — забув? Отак — забув і все? Коли б мама була

жива, вона напевне взяла б мене з собою, а ти... а ти...

Мама Кароліни вмерла два роки тому, тепер всі нарікання, сльози і примхи — все мушу зносити я, невдатний батько.

— Так, Карусю, я тебе розумію, але ти мушиш зрозуміти й мене, і погодитись на тому, що я йду... ні до якого лісу, а в справі...

Я брехати не міг. Я дав собі слово честі — ніколи, нікому не брехати, особливо Кароліні — і збрехав. Мені було соромно.

Сонце кликало, яріла даль. Мені було страшенно соромно і я, як спійманий злодій, почав щось невиразно белькотіти. Я обіцяв Кароліні пролісок, синицю і, здається, ведмедя. Та їй більше імпонувала синиця, і вона строго, серйозно сказала:

— Ну, добре. Але щоб неодмінно... Будь папка, як папка...

І лише після цього я був звільнений. Моє спізнення на побачення з Нежданною розцінювалось, розуміється, як зневага до її особи, але в добрий спосіб я зумів несподіваний конфлікт зліквідувати: одним поцілунком.

Зачудований весною, був я ніби воскреслий із мертвих. Я відчув красу життя. В житті була ціла обшир принад: провесна, як перша закоханість; первоквіти: сині проліски, що трохи нагадували очі Нежданни і, нарешті, — сама Нежданна: витвір моєї довгорічної фантазії про красу...

Такий собі налакований телепень, з жовтими очима, з недорозвиненими вусиками над верх-

ньою губою а попросту кретин — був її чоловік. Він знав про наші зв'язки, про нашу любов; Нежданна йому щось колись говорила, — я не знаю, що; зрештою, то вже мене зовсім не цікавило. Бо ясно було одне: ми твердо поклялися один одному у вірності...

Речеві докази: моя любов.

Аргументи: її зрада.

Я ж, що втратив жінку і шукав жінки — був, признаюся, байдужий до її минулої біографії...

В лісі ми рвали проліски і вели розмову чомусь... про китайське мистецтво. Тема нас захопила, і ми дискутували кілька годин. Нежданна мружила сентиментально очі і докладно викладала мені пляни на наше майбутнє. В тому не було нічого претенсійного: просто вона ненавиділа отого налакованого кретина з жовтими очима — і все.

— Це ми мусимо зробити або зараз, або ніколи! — Так вона заявила, щиро і твердо. — З початком цієї весни... Ти розумієш?

Я розумів її. Вона розуміла мене. Ми разом розуміли всю відповідальність нашого становища. І в цьому була своєрідна цікавість: почати життя заново — з весною.

Проліски були дивовижні: великі, як рожі червоні і жовті — навіть смішно. І пахнули сонцем. Земля ще парувала, струмки ще виспівували, дерева ще не розвивались, але...

Ми були щасливі.

І, проходячи греблю, де вода вже підривала всі заставки, у водоворотню безвість Нежданна раптом кинула проліски, які ми цілий день збирали. Кинула і ахнула: прямо на нас, через греблю — такими залізними, такими впевненими кроками (аж дивно!) — йшов її налакований кретин. Ми застигли від несподіванки. Але, як Демон, гордий, він, щось насвистуючи, пройшов мимо, навіть не глянувши в наш бік...

Вдома мене чекала сподівана неприємна розмова з Кароліною:

— Ну, а де ж твої проліски для мене, папа?

— Знаєш, Карусю... Сталось таке непорозуміння, якого тобі зовсім не зрозуміти...

— А синиця?

Нежданна стояла за мою спиною, біля дверей, стояла й сміялась. Помітивши її, Кароліна знітилась, засоромлено і трохи смішно надула уста...

— Тобі не подобається ця пані? Це... — Серйозну розмову я звів на жарт, і сам розсміявся. — Це та синиця, що ти просила...

— І неправда, — розсудливо, як доросла, сказала Кароліна. — Це пані Нежданна... моя вчителька. Але вона мені подобається.

II. РОЗМОВА З СУСІДОМ

Ця розмова, а вірніше подія — мені особливо запам'яталась. Я її не чекав, але вона трапилась, як завжди в таких випадках: несподівано.

...Коли Нежданна відходить додому, я залишаюсь біля воріт сам — сам один, з власними

думками, з солодкими мріями про жадану весну. З таким, знаєте, спокусливим бісиком у серці, коли хочеться любити, коли хочеться пригортати жіноче тіло, забувши про всі земні гріхи...

Та раптом із-за сусідської загороди мене хтось окликає:

— Але ж весна, сусіде...

— Весна...

— Але ж на душі млосно.

— Млосно?

— Але ж ви, й право, ніби закоханий...

— Я? Маєте рацію...

Сусід знизує плечима. В тому рухові є щось від докору, від наруги. Він ніби не вірить чужому щастю.

— А я... хотів просити вас, щоб зайшли до мене. Довго не затримаю...

Вигляд у нього нервовий і переляканий.

— Якщо, — кажу я спокійно, — це так потрібно, то я до ваших послуг...

В діяфрагму:

У відчинені двері, проти жаріючої печі — велетенська людська постать, напівбронзова постать, що оперлась на річ цілком подібну до вогнестрільної зброї...

Ближче — на першому пляні:

Серед хати жінка сусіда з рогачами. Вигляд у неї войовничий, як у справжньої амазонки.

На другому пляні:

Перекинуте з помями відро, немитий посуд, якісь мішки, ящики... І знову: перекинутий стілець...

З кутків кімнати зиркають на мене чотири пари переляканих дитячих очей; вереск, що заглушає, що може довести до божевілля...

Між іншим:

Напівтемно і, пробачте, неароматно.

Жінка каже грубо, непомірно грубо:

— Що, може, свідка привів?

Я, правду кажучи, зників від цих слів.

— Щоб всі знали, що ти — відьма, — в тон їй відповідає сусід.

Я, ні в тих — ні в тих, зиркаю в усі боки.

— Ви чуєте? — Жінка сусіда вже до мене. — Будьте свідком: я відьма... Цей паршивець мене з дітьми довів до могили...

— Я? — Сусід трагічно, безвільно махає рукою, але стоїть непорушно, як манекен. — Це непорозуміння. Непорозуміння, кажу. Будьте свідком, товаришу...

Жінка робить крок вперед. У мене таке враження, що вона зараз пустить у дію свою „зброю”, і тоді я примушений буду „робити капітуляцію” — тікати геть.

— Ви тільки гляньте: четверо оцих песиголовців наплодила — і всі рижі. І сама, як сука — рижа. Скажу вам: гидко. Чому я повинен терпіти ці екзекуції? Ви мені поясніть: чому?

В печі спалахує вогонь: четверо невмитих облич дивляться на мене з німим благанням.

— Будьте свідком...

— Якого чорта... Якого чорта, — вже кричу я до сусіда, — ви мене сюди кликали?

Сусід вибачливо розводить руками — мовчки. Його жінка сміється, але вимушено, крізь зуби.

Сусід повертається за мною до дверей — безпорадний. Його жінка вже регоче нам услід:

— Паршивець! Недотепа! Тюхтій!

У мене п'яніє голова. Тільки на дворі я опам'ятовуюсь.

Небо — небо, як моя уява про красу, як мої мрії: непорочно-чисте.

Через дорогу, з вікна з брязкотом виривається пісня:

Ах, зачем ти мене полюбила...

— Ви мені пробачте... — Сусід плентається за мною. — І не дивуйтесь: життя — фікція. На картинках, та ще, може, в романах — райське, а взагалі — мразь і... тоска.

— Ви скептик... — Я намагаюсь говорити спокійно. — Не судіть по собі. Це не аргумент. Ви просто... нещасливець, смішна людина. Розумієте?

Сусід хвилину мовчить, потім, як доказ, простягає до місяця великі, вузлуваті руки:

— Бачите? У мене тільки дві руки. Тільки дві. А їх п'ятеро. І всі їдять...

Очі його світяться жалем і невинністю.

— Хіба я живу? Для мене життя втратило всі кольори краси. Вірите? А ще ця весна... така: без тепла і просвіту...

— Справді?

— Добраніч вам щасливицю!

Я довго стою, довго дивлюсь йому вслід і довго думаю: що ж таке справді — щастя?

III. PANTA RHEI...

З вікна я бачу, як за мурованим забором мого будинку пливе чорна парасоля. Парасоля без людини. На розі Володимирської скрипить трамвай. Я просуваю голову у відчинене вікно. Парасоля зникає за сусіднім будинком.

Я одягаю гумовий плащ, гумовий плащ і ковбойку, і виходжу на вулицю. На дощі об'яв, на воротах мого будинку, на дверях кінотеатру — скрізь розвішено суворі плякати: „Громадяни! Не забувайте про пильність!“ „Пильність — над усе!“

Моросить дощ. Під каштаном стоїть жінка з чорною парасолею. (Та сама парасоля!) Я читаю плякати. Читаю і думаю. Мій плащ шелестить і видзвонює, як цинкована дахівка...

Дощ іде щодалі сильніший. Жінка мені знайома. Я вітаюсь з нею і хочу переходити вулицю, але вона мене зупиняє:

— Далеко?

Ми вітаємось, як старі друзі, хоч такими ніколи й не були.

— Поспішаєте?

— Та так. Власне... йду в одній справі, і одноразово — прогулююсь. Весна ж...

— Весна...

Жінка — досить таки гарна, хоч і поважних років — тримає на ремні кривоногого пінчера, зразкову потвору, в якої очі й морда заросли

шерстю. Пінчер до того ж безхвостий і труситься, як в лихоманці.

— А я оце... поки Макс спить, взяла Мілорда на прогулянку. Бідний пес зовсім знуdivся...

— Таке миршаве — і Мілорд... хе-хе!

І якийсь дідок, з кошиком за плечима, тикає палицею в бік Мілордові, дурновато регоче і звичною ходою йде далі.

— Люди тепер, — обурюється жінка, ім'я якої я зовсім не знаю, — немов побожеволіли...

— Самі живете?

Вона киває головою і додає:

— О, так... Але не зовсім сама... Мілорд, Макс — ціла родина.

Я усміхаюсь про себе і йду далі. Переходжу вулицю, і через міський сквер, через горбки торішніх кльомб, біля університетської бібліотеки йду до Нежданни.

Трамвай скрипить на розі Басейної. Шоста година. Нежданна, напевне, вже чекає.

Міліціонер, що стоїть на площі, мені привітно усміхається. Дивно. Він усміхається мені й починає приглядатись... Я ніяковію, але думаю: звідки я його знаю?

А тим часом надходить другий трамвай — я чекаю. Міліціонер усміхається. Де я його бачив? Може, підійти й запитати?

Міліціонер проходиться. Тепер сіє густа мжичка. Я підходжу ближче. Профіль його обличчя, груба шия, широкі, ломові плечі — все мені знайоме. Але... хто він?

Добра усмішка, симпатична усмішка. Та мені все ж таки кортить знати... (Вже двадцять хвилин по шостій. Нежданна, напевне, хвилюється...)

Я проходжуюсь взад і вперед. Виймаю з кишені газету — мабуть, газету — й починаю вдавати, що читаю. Очі мої, одначе, звернені в бік міліціонера.

Мжичка сіє, рясні краплини падають на газету; таке враження, ніби хтось наколює голкою дірки...

Глянувши в мій бік, міліціонер широким кроком йде просто на мене. Без усмішки, тої милої, симпатичної усмішки. Ні, тепер, нарешті, я переконуюсь, що його обличчя мені нічого не нагадує. Я просто помилився...

Поки я так вирішую, міліціонер підходить уже до мене. Холодні, деспотичні очі мене гіпнотизують. Я мимоволі відступаю назад, роблю лише один крок. Міліціонер вириває з моїх рук... географічну мапу — то справді була географічна мапа мого міста, яку я часто носив із собою, і безцеремонно, із звичною холодністю взявши мене за комір плаща, роблено грубим, зовсім, зовсім незнайомим мені голосом каже:

— Ви арештовані!

IV. ТУГА І СОНЦЕ

Мабуть, ніщо так неприємно не впливає на людину, як арешт. Часом це межує з божевіллям. Коли ще людина не встигла зібратись з думками, дійти до твердої певности, що на її життєвому балянсі немає нічого такого, що дало б при-

вид до арешту — її душу опановує чортячий неспокій.

Я такої певности, зрозуміла річ, не мав, хоч не мав, здається, і отих соняшних плям на людському тілі. Але...

Десь о першій годині ночі, коли вже трамваї не ходили; коли вулиці були настільки пустинні, що робилось навіть моторошно; коли кожний свій крок я чув з тисячами звуків і відтінків; коли місто здавалось розпанаханою велетенською тушею кита, — тоді я вертався додому: уже вільний...

Дощу не було. М'ячка не сіяла. Було парко і було тужно на душі. Так, саме так, як це завжди буває напровесні.

Нежданна, певно, вже спала. Не дочекавшись, може, навіть нарікаючи на мене — вона заснула. Витвір моєї фантазії про красу — такий лелійний, оранжерейний квіт, пахучий квіт з милим, солодким ім'ям — Нежданна.

Земля млоїлась і соковито пахла. Земля парувала, робила перші віддихи солодкого раювання.

Мені спати не хотілось. Зовсім. Так само не хотілось і йти додому. Я довго ходив порожніми вулицями, порожніми і дзвінкими, щоб забути про людські страждання, щоб спити перший нектар за щасливе народження весни...

Подих, теплий подих ніч залишила на моему плащі — такий хрустально-легкий, росяний прошарок, ніби надиханий парою з уст невинної, непорочної дівки...

Я був несказанно-щасливий і невимовно зачудований красою прозоро- блакитної ночі.

Вернувшись додому, я застав листа Нежданни:

„Я тебе розумію. Весна збудила в твоїй душі почуття до мене... Потім вони, запалившись, згасли, як згасає все, що має початок і кінець. Тебе потягнуло до другої. І це я розумію: *perpetuum mobile*... Так все життя, щоб в содомі слів, прекрасних слів забути про справді величне і справді людське.
Прощай — і востанне! Н.”

Я ліг на канапу. Ліг, як покійник, з щепленими на грудях пальцями рук. Я марив і снів — якось одноразово. Бо утома мене остаточно надломилася, бо подихи весни вночі — такі п'янкi, як справжнє вино.

Ранком пробудив мене поштовх у бік — зненацька — Кароліна:

— Чуєш... папка? Глянь у вікно... Глянь-но: яке сонце!

СМІХ ІСКАРІЮТА

Пустельник, якого я зустрів біля дольменів Морави, поклонився мені й мовчки став на коліна. Він, здавалось, молився. Зчорнілі від віків надмогильні плити нависали над його головою, як склепіння таємничого гроту. Іржаве поле, іржаве, як моя душа, лежало мертве під соняшним опалом півдня.

Губи Пустельника ворушились, очі дивились в одну крапку, руки були затиснуті на грудях. Він таки молився. І зовсім несподівано він голосно-пристрасно розсміявся. Ніби рвав струни на контрабасі й глушив їх гул тиском долоні...

— Чого ви смієтесь? — спитав я здивовано.

— Бо хочу! — кинув він гордо, знехотя, але не глянув на мене. — Вас це дивує?

— Ви, здається, божевільні... Вам однаково, чи це приємно іншому, чи ні...

Пустельник раптом змовк. Чорна борода на його видовженому, загорілому обличчі навмисно повільно, навмисно артистично піднялась догори. Потім він м'яв у кулаці бороду, ніби витискував з неї воду. Великі й глибокі — дві холодні безодні — очі глянули на мене, намагаючись, певне, викли-

кати страх. Мені стало смішно. Мені також захотілось сміятись. Але я був слабкий, зовсім немічний, і голос мій не виявив жодного спротиву.

Я сів поруч Пустельника й байдуже схилив голову. Хліб — звичайний чорний хліб, який пекла колись моя мати, — кусок черствого хліба — марився мені. І більше нічого.

Два роки я крізь ґрати, крізь колючі дроти концтабору простягав руку по хліб — просив його в людей, у сонця, в Бога. Голод — страшний деспот — брав мою кров — щогодини по краплі, щодня по грамові, — повільно, садистично, як беруть у смертельно хворих, а потім жбурляв моїм тілом на підлогу, в холодний куток камери... Куди тільки не шпурляв!

Вірите: я думав про хліб, як думають про народження нового дня: хто не раз, з наступом ночі, не думав: а що, як це остання, вічна ніч? Так я думав у хвилини страшного голоду: а що, як муки голоду тягнутимуться вічно, до повільного згасання життя?

Коли есесман бив мене ззаду гумовою палицею по ногах чи по голові, я падав на коліна і просив у Бога не рятунку, а смерті. Я кликав її, як кличуть щасливі закохані свою мрію.

То були несказанно-розпучливі хвилини.

А потім... коли підступно почала насідати смерть, я кликав на поміч Бога, щоб дарував мені життя.

То були несказанно-трагічні хвилини.

І тоді, коли задній есесман, що завжди по-

хижацькому клював мое тіло, побіг за підстреленою гускою десь у долину, я безсило, свідомо безсило звалився, непомічений ніким, у рів...

Ви, може, чули? Тоді саме десь неподалік гули — гули надсадно і дико — сирени тривоги. В рові я жадібно висмоктував дощову калюжу. Вода була солодка, і я висмоктував її доти, доки дно ставало гливким, як смола, а рот залипав терпким осадом...

То були несказанно-щасливі хвилини: я врятувався від смерти.

І ось тепер так непорочно, так тьмяно пахне життя — оце жарке сонце, бузковий розмай неба (— неба без хмар —), оці квіти, повні рійливих бджіл, повні зеленого спалаху. Оце життя без ґрат і есесманів.

Пустельник гордо випростався, недовірливо глянув у мій бік, поглядом гострим і пронизливим. Спитав, як я тут опинився. Я завжди з пересторогою ставився до випитувань невідомих мені людей. Бо я жив у країні вічного недовір'я. Боявся сам і не вірив іншим. Але на цей раз я хотів бути відвертим.

— Хочете? Я розповім вам про всіх і про себе. Я розповім вам про Українську Голготу... Ви мусите це знати, як ви людина...

І знову — сміх. Той недобрый жовчний сміх Іскарїота.

— Я бачу, ви дуже наївна людина, — сказав він, не перестаючи сміятись. — І ви шукали, чи пак.., шукаєте чистих ідей і правди саме тут, в цих нетрах Європи? Ви ще в щось вірите?

— Але ви мусите знати: любов без краси, скрипка без струн, людина без віри — однаково. Ніщо. Ви, скажімо... прийшли ось на ці землі з України з переконання, чи з нахилу до мандрювань?

— А от послухайте, я вам скажу... Коли були біленькі, я їм вірив і служив Денікіну, а потім зневірився і пішов до червоненьких. Там ніби більше обіцяли: і рабоче-крестьянскую і земельку. Все ніби відповідало духові часу. А потім, коли почали допитуватись у мене про соціяльний стан мого прадіда, я на перехресній дорозі встромив гвинтівку багнетом у земдю, і подався... знаєте, куди? До наших — українців... сіреньких. Тобто сірожупанників. В Зимовому поході я втік від своїх... тобто, зрадив своїм... І знаєте, чому? Бо скажіть мені: що таке українець? Це сині штани і... оселедець. Що, не правда?

— Куди ж ви тепер пристали?

Пустельник мовчав.

Я відчув порожнечу в шлунку, ваготу моїх рук, і холодну байдужість до всього. Я хотів їсти. Але я міг вимовити лише одне слово:

— Хліб...

Кусок звичайного чорного хліба в тій хвилині був моєю жагучою мрією.

І коли я вимовив слово, що було відоме і йому, слово, що в хвилини голоду затьмарювало всі найсвітліші уми, він, цей гордий Пустельник, криво усміхнувся, взяв мене за руку й підвів до чорного дольмена. (Я помітив руку ніжну, випещену, нігті довгі — сині й прозорі).

— Бачите? — він показав палицею на дольмен.

Я нічого не бачив. Мох, як струпи на дубовій корі, і якесь чортове зілля випихалось із щілин...

— Камінь, — сказав я, здивовано низивши плечима.

— А це? — Він згори, десь з правого кутка до лівого, накреслив палицею лінію горизонту.

— Я нічого не розумію...

Я сказав це після того, як ноги мої стали підкошуватись, а сонце спершу здалося мені синім, потім зеленкуватим, як манливий вогник семафору. Це була мить анемічного безсилля.

Палиця (уявіть собі: палицю з головою Мефістофеля, з бронзово-чорним тілом змія), — та палиця накреслила ще раз умовну лінію на поверхні дольмена.

— А ви придивіться уважніше...

Палиця з саркастичною усмішкою Мефістофеля крутилась перед моїм носом. Кінець її креслив на мохові якісь загадкові гієрогліфи, а я дивився, втупивши очі в плиту дольмена, і нічого не розумів. Борода Пустельника надхненно, велично підіймалась догори, ловила рух палиці; борода іскрилась на сонці, Пустельник, слово за словом, рецитовав:

«Чистим серцем і молитвою

Шукай Правди у Бога, чоловіколюбче».

— Тепер бачите? Це, так би мовити... заповідь альтруїстів. І, зрештою, — моя вам відповідь...

Я мовчки, з неприхованою іронією, кивнув головою. Тепер ті, викарбовані на камені слова, переливались у моїх очах ядерним блиском. Я їх справді бачив. Літери криві, зчорнілі від віків. Літери, що проросли срібно-фіолетовим мохом...

Потім я втомлено закрив очі.

— Ви голодні? — спитав Пустельник, взявши мене за руку. — То підете зі мною...

За кілька хвилин ми вже спускались з гори, тримаючись за камінні стіни. Я ледве пересував ноги. Йшли крученою стежкою, під ногами шелестів пісок і розбризкувався, як вода, а по обочинах квітли тендітні ромашки, білі й усмінені. В долині, за дерев'яним мостом, там, де очерети наливались п'янким соняшним сяйвом — клекотали качки...

Замок, певне Моравського принца, височів на узгір'ї ліворуч. Дивно: я подумав, що то мезонін вілли якоїсь казкової королеви — він був такий затишний і загадковий. Трепетний соняшний легіт — соняшний і прозорий — гойдався над затіненими ущелинами, а сонце кривавилось, як рана...

Ліниво і якимось спроквола, ніби втомлений мандрами подорожній, крався низинами вечір...

Пустельник ішов мовчки. Я звернув його увагу на дорогу. Там довгим, безконечним ланцюгом в супроводі німецького конвою і півдесятка пісів, посувалась десь на захід сіра колона полонених...

— То бачите, — сказав я, — йдуть вони, гнані оберарійцями, обербандитами, чортами з

Третього Райху — в Дантове пекло. І це, по-вашому, також нова ера... альтруїзму?

— Не забувайте, молодий чоловіче: сьогодні світ повний несподіваних парадоксів. А до того ж... ви мусіли б знати: «*Abyssus abyssum invocat*» — Один гріх веде за собою другий. Це вже, якщо хочете, неминучість, бо... гуманізм перестарів у часі...

— Он як! Виходить, отже, що й людяність, і той... так щедро пропагований вами альтруїзм, ніщо інше, як цинічна вигадка?

— Держіться за мене! — застережливо, трохи брутально кинув Пустельник, простягнувши мені свою руку (я знову помітив: довгі, тепер зовсім сині, нігті). — Тут рів... уважайте.

Ми ввійшли в замок, і Пустельник підкреслено чемно запросив мене до своєї кімнати. Це, властиво, не була кімната звичайного дому. Це була келія з двома вікнами, заґратованими і за-тіненними важкими фіранками чорного крепу.

Зразу ж, як тільки я зайшов до кімнати, до мене, невідомо звідки, донісся прісний запах хліба. Може, навіть не хліба, а кухонних випарів — я був такий голодний, що втратив властивість розрізнити ці запахи.

— От ми й прийшли... — Пустельник сміявся, очі його, ніби налиті сонцем, іскрилились. — Тут, бодай, не така дошкульна спека... правда? Я зовсім знеміг...

Кімнату-келію заповнювали шафи з книгами: вицвілі, запорошені інкунабули, важкі ряди

чорних фоліантів, на столі, на лавах — скрізь лежали гори книг і журналів.

Я був глухий і знесилений. Проти відчиненої квартирки вікна лопотіла, як парусник, фіранка — чорний креп. Я думав про хліб і дивився на той трепет, що грайливою хвилею йшов згори і лопотів десь унизу, за блакитною канапою...

— Ви і я... — Пустельник приглядався до мене і в ту хвилину ж зауважив, що його повіки нерваво тремтіли. — Отже, ви і я... належимо до тієї нації, що ніколи не мала власного щастя. Бо ми завжди були лише добрими вояками, але зовсім безнадійними стратегами. Розумієте? Ми втратили власний ґрунт, і тепер, з примусу чи доброї волі, мусимо спиратись на чужий.... Може, не так?

— Ви це кажете з переконання?

— Авжеж. Інакше нас не було б так багато розкидано по світі. Ми завжди тікаємо і... завжди кричимо про порятунок не лише з чужої землі, але й чужим голосом...

— Бачите... вам не зрозуміло все це... Ви іронізуєте самі ж над собою... Ви ж, властиво, і говорите чужим голосом, бо власний давно втратили. Старці... чуєте? Старці теж різні бувають: одні йдуть просити, бо голодні, а другі, де більше дають.

— Я вам уже говорив... — І недобрый смішок Пустельника бризнув і шкельцями розсипався по закутках кімнати. — Кожний засіб виправдовує себе, коли...

— О, добрий пане! - Ця пісенька нам дуже добре відома. І давно... Навіть дуже давно...

— Але ж дозвольте... — (Фіранка на вікні лопотіла, Пустельник прислухався і говорив. Говорив і сміявся. За параваном шкреблася миша — ніби хтось пилкою цвяхи різав.) — Я ще не все сказав...

— І не треба. Я раз бачив таке: один Генріх, а, може, Фріц, застрелив на вулиці чоловіка, забрав годинника, гроші, повивертав з кишень все, що мало якусь цінність і, не обмивши рук від крові, прийшов до дівчини, доречі, моєї сусідки і... був з нею дуже розніжено-ліричний. Скажу вам: як янгол. Це дуже... мило виглядало: янгол і кат, га?

Я хотів сміятись, але не міг. Мені до млости, до забуття було байдуже, чи це переконає Пустельника, чи викличе обурення, чи навіть ненависть. Я був голодний. В очах моїх все туманилось і тануло, як тане на очах дим від сигари...

Проти мене, в м'якому кріслі сидів, ввібравши шию в плечі, Пустельник. Не встаючи з місця, він витягнув з полиці грубу, важку книгу і розкрив її на колінах. П'ять його довгих пальців лишили лапатий, як слід струся, відбиток на запарошеній палітурці...

Пустельник довго щось там вишукував, забувши про мене. Може, істин? Мені вже було байдуже.

Я встав. Мовчки й повільно. Відптовхуючись руками від стіни, я пройшов до дверей. У Пустель-

ника не ворухнувся жодний м'яз. Ні, він, здається, зовсім не помітив мого відходу. Він так само, впершись ліктями в поручні крісла, щось мимрив про себе, гортаючи плісняві сторінки чорношкірого фоліанта...

Потім, уже на дворі, я чув: він сміявся мені вслід. Сміявся на повний голос. Довго і жовчно. Ні, він просто реготався...

Я хотів повернутись назад і щось сказати йому, але не міг. Я втратив мову і голова моя йшла обертом; голод в'ялив мене і щось нестерпно різало в правому боці. «А й справді цікаво: янгол і кат», — подумав я. Але тільки подумав.

Надходив вечір. Поле бралось легкими, розгойданими тінями. Bastion дальнього міста ще пломенів заходом сонця...

Я йшов туди, в степ, де древні дольмени віщували правду. Від Пустельника і Мефістофеля з саркастичною усмішкою...

Було тихо, було пустинно тихо, трохи навіть незвично — після безперервних алярмів і гуркоту літаків. Дольмени, як гробниці фараонів, виступали наперед і заступали сонце. Від моїх важких, дерев'яних черевиків йшло десь там ритмічне відлуння.

Я кілька разів обійшов дольмени, але напису я не міг знайти. Ні, його таки зовсім не було. Зовсім. Тіні сині, фіолетові — і просто мінлива глибина степу. В затишку неба кільчилися зелені зорі...

Я вийшов на шлях. Він рвійно-стрільчато мчав десь поперед мене. Хтось йшов напроти. Я хотів звернути набік, але не міг. Починався вітер. Він розгойдував мене, як стебло з порожнім коло-сом... (Я подумав: нехай іде... хто там? Я вже не зверну!)

Йшла старенька бабуся. З дровами на пле-чах — певне, з лісу. Я глянув на неї мимохіть, щоб іти далі, та вона зупинила мене. Нагло. Зняла з плечей дрова, видобула з торби кусок хліба і мовчки простягла мені...

Е... якби ви знали, який духм'яно-чистий він мав запах!

Хліб я їв похапцем, просто із жмені, щоб не розтрусити крихот; бабуся йшла собі далі, шлях був світлий, місто близько...

А вітер наростав. Вітер — демонічний, при-страсний розпусник — сміявся, як Іскаріот, гнався за мною, шукав дір у полах мого пальта, розкривав їх, як крила, і ніс мене порожніми ву-лицями невідомого міста...

КАМО

Камо — велетень стояв на колінах перед маленьким, дегенеративним шефом Гестапо Гертрудом Вальдом, і плакав...

— Ви мусите зрозуміти... Існують же поза законами війни... ще й закони людяности?...

— О-о, ясна річ!

І це протяжне, гортанне «о» нагадало йому крик під час атаки...

Тоді:

...Тачанка мчалась степом, як вихор; пара білих коней кидались в усі боки, і мняли під собою людські тіла; волосся Ольги шматував вітер; кулемет енергійно відбивав уже третю психічну атаку кіннотників дивізії Пархоменка... Було ясно: околиці Запоріжжя опанували більшовицькі інсургенти...

Гертруд Вальдуважно переглядав документи Камо, і кілька разів підряд повторював одне і теж запитання:

— Отже... вас взяли під час облави в лісі?

— Мене взяли по дорозі до міста. Я ходив на село міняти хліб.

— Вмієте брехати, — кинув цинічно Гертруд Вальд, — але ми навчилися також відрізнати брехню від правди...

Він взяв до рук фото, що лежало перед ним на столі, косо глянувши на жаріючу піч. Камо жажнувся і допитливо-тривожно подивився в зів'яле, безкровне обличчя Гертруда Вальда.

— Що ви думаєте робити?

— А... нічого. — І ніби про щось зовсім чуже, стороннє запитав: — Ви татарин?

— Так. Із Криму.

Тоді:

... Ольга зіскочила з тачанки, коли її праву руку прошила куля, коли боротьба дійшла кінця і вихід був цілком загороджений. Вона з лівої руки з пістоля вистрілила в Камо, але схибила. Камо спокійно йшов до тачанки. Потім він наказав двом кавалеристам відправити її (красиву лярву!) до штабу, а сам проходився рядами щойно доставлених десь із Кічкасу денікінських офіцерів і на вибір вистрілював тих, що просили помилування: Камо не любив боягузів. Камо поважав героїв.

І тоді вслід Ользі він глянув з дивовижною цікавістю: вона була красива, як сім Венер. Вона була спокуслива до божевілля...

Увечері Ольгу привели до Камо на допит. І він, від голосу якого здригав сам Пархоменко, був ніжний, як дитина. Він не знав, з чого почати розмову. Спершу офіційно, навіть дуже чемно він попросив у неї документи. Ольга мовчки виклала на стіл все, що мала: кілька папірців з Балтської семінарії і власне фото: горде, різьбле-

е обличчя, суворі очі, н клясичний профіль дівчини у військовій уніформі...

— Ви хотіли б залишитись при нашій частині? — було перше запитання, яке поставив перед нею Камо.

— О, ніколи! — вигукнула вона з призирством.

— Ніколи?

— Так. І запам'ятайте: я ніколи не повторюю уже сказаного.

— Але ж... ви мусите... — Камо ніяковів.

— Я взагалі нічого не мушу... Вам зрозуміло? Робіть зі мною все, що ви робите в таких випадках з іншими...

— Дивно...

Він знизав плечима і поклав документи й фото до шухляди стола.

— В такому разі...

Камо покликав вартових і наказав її забрати. Потім кілька годин він сидів за столом; фото стояло перед ним — клясично-гарне, клясично-неповторне обличчя Ольги. Він думав, як підійти до неї, і не знаходив шляхів. В голові все плуталось і затягалось туманом... Було від того навіть паморочно...

Тепер:

Камо стояв на колінах і плакав.

Він бачив, як Гертруд Вальд крутив у руках фото Ольги і дивився на Камо, як дивляться на географічну мапу з дрібними позначками міст...

— Я прощу повернути мені це фото... Для мене воно пам'ятне і... має свою історію...

— Цікаво, яку ж саме? — Гертруд Вальд напружив увагу. — Вона була татарка?

— Ні.

— Ваша жінка?

— Теж ні.

— То хто ж вона?

— Вона була українка...

— Ви її довго знали?

— Одну годину...

Гертруд Вальд насмішкувато похитав головою.

— Не вдавайте з себе дурня! Мені відомо, що ви з цією жінкою зараз маєте зв'язки і... організуєте напади на німецькі частини. Історія з... минулим — то ваша вигадка.

— Але ж дозвольте! Вона... ця дівчина вже двадцять два роки, як загинула! — скрикнув Камо.

— Що?

— Кажу: її вже давно нема... Це було ще в роки революції. Розумієте?

— Справді, я нічого не розумію...

— Вона була з української армії, і ми її взяли в полон. Але сталось нещастя: мої ж червоноармійці, звалтувавши її, розстріляли. Без мого розуміється, відома... Тоді я розстріляв усю залогу, усіх шість чоловік, а сам пішов на чотири вітри...

— Та що ви мені крутите голову! — заведе-
рещав Гертруд Вальд. — Що ж тоді вас з нею
в'яже, чорт візьми?

— Вона була справжнім героєм і я, при-
знаюсь, її полюбив... тоді.

П'ЯТЬ І ОДНИ

Спершу їх було двоє. Той, що йшов попереду, зняв з плеча автомат і, не оглядаючись, вийшов з лісу. Задній вагався. Може, таму, що поблизу проходив великий трактовий шлях, по якому кожного разу сновигали авта...

— Ви зовсім неможливий, Туре. Отак ідете й не думаете про безпеку... Та вас же можуть підстрелити, як зайця...

— Е, дурниці! — сказав байдуже передній. — Я заець уже стріляний. А у вас, Кукасе, видать, душонка тенькає, га?

— Бачте... я тільки ради вас...

— Ради мене? — Тур метнув у бік Кукаса гострим поглядом і відвернувся: «Бреще. Боїться... шельмак».

...Чоботи Тура залишали цвяхований слід на піску. Нога була велика. Німецький офіцер, якому раніш належали ці чоботи, був справжній велетень: сажень росту. І були в нього кокетливі очі, як у повії. А коли падав, з призирством в обличчя Тура кинув страшні слова: «Вас знищать з нащадками...»

І тоді ж Тур, після трьох пострілів, сказав люто: «Був міцний, гад...»

Тур не оглядався. За ним шелестіла трава, лягала до землі і крумтіла під чобітьми, як сухий очерет...

— То кажеш, в селі німців немає, Кукасе?

— Е, де б вони в чорта взялися, отамане! Розбіглись і бояться носа показати. Найстарший там — Рудий Омелько, староста. То вся власть...

— Що?

— Рудий Омелько, кажу. То вся власть.

— Ну, то й добре.

Рось блиснула срібним потоком із-за пагорба. Сонце вперлось в землю і, здавалось, витискувало останнє тепло — тануло, як лосва свічка. Потім стікало вогняною масою до Богуславських низин... Кипучо-прозоре, як вино...

Думки в голові Тура плутались. От він іде, іде й насвистує. А в душі щось ние, щось тривожить. Жінку й двох дітей восени розстріляли німці, а за його голову обіцяли двадцять тисяч. На двадцять тисяч кожний дурень злакомиться, бо Тур страшний для них. Оці ось ліси навколо, а вночі села — все в Туровій владі. Більше півроку німці полюють за ним, та на слід ніяк не натраплять...

— Ей, стій! Хто тут? — несподівано троє озброєних автоматами оточили Тура.

— Дуб! — підняв руку Тур. — Хіба не ба-
чите... свої!

— А, бодай вас тряця! — вилаявся старий
Сахно; потім до нього підійшло ще двоє його си-
нів: той, що в чорному плащі — Іван, старший,
а другий, Андрій — вилитий батько: бистрий,
міцний, а очі чорні, як антрацит...

— Ходите, — нарочито суворо буркнув ста-
рий Сахно, — ніби для вас і війни нема: за верст-
ву чути.

— Така вже, дядьку Артеме, скажу вам, на-
тур! в мене: люблю твердо ступати по своїй зем-
лі, бо... як піймають, тоді вона давитиме моє
грішне тіло...

— Е, не говоріть дурниць, Туре! Ви ж ніби
збираєтесь кінний загін організувати, то як
воно буде? Бо я та й сини мої — хоч сьогодні...

Тур засміявся:

— Хвалю, дядьку Артеме... А тільки... хто
вам сказав, що я не організую? Тур слів на вітер
не кидає...

— То правда, — сказав Іван, — у Тура тверде
слово...

«І ціна відповідна...» — Кукас загадково,
кожному по черзі, глянув у вічі і, позіхнувши,
перехристівав рота.

Ставши на весь довгий зріст, Андрій в ру-
каві припалював цигарку, і сам про себе усміх-
нувся: адже було ще зовсім видно.

Тихими плавнями проходив легкий ви-
пар сонця: воно вже догорало. Над Россю

пролетів запізнілий журавель. Довга й широка, як хрест, тіль його пропливла — проскрипіла крилами над самою водою, і безшумно лягла в очерети...

Тур слідкував за летом журавля мовчки: в такі хвилини він любив мовчати...

— Бог дає, а чорт бере, — старий Сахно.

— Це ви про що? — Тур знехотя, але зацікавлено.

— А... що вам сказати? Німота гуляє. Корів тягне на бойню, людей на шибеницю... Скажу вам: теж пекло на землі...

— Гірше: в пекло, бодай, грішників гонять, а тут всіх — без розбору...

— Ви ж учитель... Скажіть, чому це так?

— Дивно ви міркуєте, дядьку Артеме: як учитель, так мусить все вам і викласти? Є така, знаєте, бджола: пустить жало, а сама вмирає. Прийде і цьому кінець...

— І то правда.

— А взагалі нам треба б уже йти: темніє...

— О, де ви бачили! Та тепер кожний сопливий голоштанько на вас пальцем ткне. Нема чого поспішати. І не горить...

— Почекем ще Коношенка, — може, щось нового принесе...

Іван обмацував пальцями вороне тіло автомата. Сонце сідало зовсім. Тур дивився то на Івана, то на сонце. Кукас мовчки жував суху житню стеблину.

«Мабуть, голодний, — подумав Тур, — а посоромився з'їсти мою пайку... дивак.»

— Я думаю, — почав розсудливо Кукас, — немає потреби чекати на Коношенка. Я дорогу туди теж знаю...

— І добре? — Тур.

— Певне. Ходів не раз...

— Брешеш! Я тобі не дозволяв... — І в нього закралась тривожна думка: «Що з Коношенком?»

— Але не тепер, — виправдовувався Кукас. — Ще до війни. Ви ніби не вірите?

— Я? — зробив довгу павзу Тур. — Вірю. Чому б ні? Своїм я завжди вірю... Іди, я тебе при всіх поцілую, Кукасе, щоб знав...

Кукас смішно, трохи вайлувато піднявся й розгублено витягнув до Тура довгу шию. Тур пронизливо, строго подивився йому в вічі і... відвернувся. Кукас ніяково переступав з ноги на ногу.

— Згадав оце я... — тихо почав Тур, затуливши лице руками, — жінку й двох дітей розстріляних... В найменшенького, Сашка, знаєте... ліве око було заскалене, а на щічці кров цівкою... до самого вуха. Чиста, як вино...

— Не час про це згадувати, Туре, — старий Сахно теж скривився. — Бог з вами.

— А чорт ніби по моїх ступнях ходить і... сміється.

Андрій весело:

— Коношенко іде.

Уже сутінки. — «Коношенко іде». — Тур підняв голову: йому було видно далеко вздовж правого берега Росі. За лісом вихопився рожевий дим з якоїсь хати і розтелився на деревах, розсотуючи рештки дня...

Тур розпитував коротко: чи є в селі німці, чи склеп із зброєю в центрі села, чи десь на околиці? Чи староста — отой Рудий Омелько — справді свій чоловік?

— Німців завжди повно, — доповідав Коношенко. — Вдень то ще нічого: їх мало. А як ніч — ціла зграя есесманів приїжджає... В церкві повно зброї.

— Гади! — не втерпів старий Сахно. — Ішли б к лихій матері, звідкіль прийшли! Не... їм, іродовим душам, бачте, треба нашої землі і нашої крові... Загадили всю Україну: дихати нічим.

Він розлючено розмахував руками. Іван усміхнувся про себе, потім до брата, так ніби їм було відомо давно, що і як скаже батько: в нього була вже здавна вироблена манера говорити й реагувати на ті, чи інші речі якимось по-своєму, але завжди відчутно.

Машина підійде рівно о десятій, — звернувся Тур до всіх. — Мусите знати, що від нас сьогодні залежить багато. Зброю треба добути неодмінно. — І додав твердо: — А тепер пішли: пора.

Отак: низкою — один за одним, як гуси — йшли всі лугом, понад Россю, понад тихими илавнями — мовчки.

Кукас йшов останнім. Плутався в траві і час від часу оглядався. Ногами, як сміялись партизани, «косив траву» — кумедно, по-матроському відкидаючи їх в усі боки...

Тур весь в собі: похмурий, замкнутий, навіть, здавалось, байдужий — не оглядався: внього з обох боків теліпались гранати і це, видно, нервувало його. Притримуючи їх руками, він ступав твердо, впевнено — підтягнутий і зосереджений. Його кремезна, широкоплеча постать заступала стежку...

І в ту хвилину, коли Тур вже переступав рів, щоб увійти в сутінки верб, десь праворуч несподівано заклекотів автомат. Той самий клекіт довгою нервовою чергою повторив йому ззаду. Тур механічно підняв праву руку з гранатою догори, але, схаменувшись, в ту ж мить опустив її. Хтось голосно вилаявся. І всі прилягли.

Тур помітив сірі тіні німецьких автоматчиків, що перебігали їх справа. «По-дурному почалось», — подумав, і наказав триматись спокійно: не стріляти.

Йшли знову вздовж берега. (Кукас відставав, карабін ніс у руці і важко відсапував. Він був без картуза. «Мабуть, загубив?» — зауважив мимохіть Тур.

За горою, за чверть кілометра, показався Богуславський монастир. Золочений хрест на церковній бані ще беріг на собі сліди сонця. Високий, сірий мур кільцем облягав широку площу над Россію з кілкома чернечими двоповерховими

будівлями. Тур без вагання вирішив: через болотяну косу добратись до монастиря.

Хлюпіт води, очевидно, знову привернув увагу німців, і вони почали стріляти по воді... І десь зовсім близько — постріл з гвинтівки...

Тура щось злегка кольнуло в ліву ногу, але він не звернув на те жодної уваги. Сахно, що брів поруч, бридко вилаявся, щось майже над самим вухом прокричав, та Тур нічого не відповів. І лише на березі сказав спокійно-твердо:

— Якби, на випадок, нас оточили, ми однаково мусимо вийти. Нам треба все зробити сьогодні, або... Завтра може бути пізно...

І, як волохата тіль ведмедя, вгруз у темні сутінки берега...

Ігуменя Євстафія, що вийшла з лихтарем їм відчиняти браму, була перелякана і бліда, як смерть. Побачивши Тура, вона ступила два кроки назад, і, тричі перехрестившись, сказала благальним голосом:

— Одного прошу: не осоромить дому сього...

Сказала — і зацімліла.

Коли брама зачинилась, всі зайшли до напівтемної кімнати. Тур сів біля стола, і лише тоді помітив кров на нозі: він був таки ранений. В чоботях було мокро, але перезуватись не хотів. Витягнувши наверх штанину, сам перев'язав хустиною рану, і запалив цигаку.

В кутку, біля печі, стояв зовсім мокрий Кукас і помітно тремтів... Тур мовчки обвів усіх

холодним, байдужим поглядом, мовчки й довше затримав його в кутку... (Кукас тремтів).

Лихтар в руках ігумені Євстафії жарів, як тихий смуток. Обличчя її було в тіні, — здавалось, прикрите чорною марлею. Вона безмовно й непорушно стояла, ніби статуя, над бездонним проваллям ночі..

Вогник в лихтарі почав ритмічно триміти...

— Чуєте? Стукають...

— Нехай стукають, — це старий Сахно, — може, чого достукаються...

Він рішуче встав. Кілька хвилин ходив то сюди, то туди, нервово прислухаючись. Оці манастирські стіни його чомусь гнітили. Йому ніби зав'язали руки, вкинули в холодний підвал і заборонили зробити зайвий крок. Чотири стіни — от і все. А Тур... все чогось чекав. Але чого?

Брама гриміла. Всі, один по одному, почали виходити на двір. Ігуменя Євстафія не ворухилась.

Тур нервово кинув на підлогу недопалену цигарку: вона ще жевріла. Він хотів розтоптати її ногою, але, хвилину подумавши, нахилився й підняв. Потім, кинувши до печі, винувато глянув на ігумену і швидко вийшов на двір.

Чорні тіні сновигали під брамою, вздовж муру. Біля воріт, ніби прилип — Кукас. Тур став остеронь і приглядався.

— Шкода, що не можна стріляти, — за спиною старий Сахно. — Ви не уявляєте собі, як

мені отут болить і хочеться... поколошкати німоту. Така, скажу вам, зручна позиція раз в житті трапляється.

— Знаю, дядьку. Але не забувайте, де ми...

— Ото ж і заговика... — Старий Сахно мовчки відійшов. Біля воріт топтався Кукас, і як божевільний — щось шепотів... Ага. Тур згадав. Тур аж тепер згадав. Той постріл, коли він зайшов у воду. Єдиний постріл здался...

— Ти тут, Кукасе?

Кукас зніяковів. Він розсіяно, насмішковано дивився якимось згори вниз — на Тура.

— Ходжу оце й прислухаюся. Мені здається, їх... зовсім мало: може, три, може, чотири... Не більше...

Знову — старий Сахно:

— Що він сказав?

І знову страшний гуркіт у браму.

Тур підійшов до Кукаса і взяв у нього з рук карабін. Дуло карабіна було ще тепле...

Текучий потік зір на чистому небі кружляв у якомусь дикому, нестримному танкові.

Було синьо і пустично.

— Принесіть мені драбину, Андрію, — сказав Тур спокійно. — Та зараз...

Всі запитливо подивились на Тура, але нічого не розуміли. А коли принесли драбину, він власноручно поставив її до брами...

— От і добре. Тепер буде вигідніше переговори вести... правда? Ти, Кукасе, як перекладач, вилізеши нагору...

— Дивно, чому я? — Кукас тремтів. — Властиво, це мусіли б ви, а...

— Ну, ну, поговори. Наказ розумієш? — Тур рішуче підступив до Кукаса, затиснувши в руці наган. — Будеш передавати отим... зарозумілим ідіотикам мої слова. Ясно?

Перелякний на смерть Кукас поліз по хиткій драбині на браму. В ту хвилину Тур помітив, як над головою Кукаса прочеркнув вогняну лінію метеорит — і згас. («То його душонка» — подумав), і наказував далі:

— Вище, вище... Не бійся... А тепер ставай на ноги... Так — о!

Брама тріщала від ударів. Десь внизу, над Россю, ходила тривожна луна...

— А тепер... чуєш? Стань, йолопе, як положено! От так. І кричи: «Heil Hitler!» Та так, щоб усі чули. Ну?

Кукас затремтів, став на весь гігантський зріст на вершку брами і двічі крикнув. Страх пройняв його свідомість — він похитнувся — похитнувся вдруге і, підкошений пострілом з нагана, без крику звалився по той бік брами...

Старий Сахно несподівано голосно зареготав. Хтось услід свиснув. Тур суворо глянув на Андрія (то був Андрій), сховав до кобури наган і сказав тихо:

— Хай Бог простить. А душа моя прийме ще один гріх...

І повільно, трохи незграбно, переминаючи ногами, побрів углиб монастирського двору. Він знав там таємну хвіртку, що вела на городи, і тепер спокійно йшов туди...

Звук дзвону на монастирській бані (від пострілу) ще коливався в лункому повітрі.

Ігуменя Євстафія злякно, метушливо кинулась наперед. Лихтар вона затиснула руками на грудях: уже згаслий. Чорна тінь пливла тихо, ніби за руку її вів сам янгол...

Коли вийшли за хвіртку, перед ними відкрився порожній, сірий степ, що струменів зорями і м'янив вільним простором...

Тур оглянувся і механічно почав рахувати до п'яти...

Так, їх було п'ятеро.

БРЕМЕНСЬКІ КОЗИ

Потім: вітер надхненно дмухав на сонце, і воно розжарувалось, як в горні залізо... Кляштор — місто цитринових крамниць і хмурої готики — було безлюдне і непривітне.

Ми стояли на станції кілька годин. Алярм повикидав пасажирів з вагонів, розігнав у гори; потяг був мертвий.

Професор Дік і я — ми здались на волю Божу, і спокійно сиділи у вагоні, час від часу поглядаючи у вікно. Літаки не з'являлись.

Годинник на кірсі показував за двадцять другу. Я, щоб чимнебудь зайнятись, слідкував за рухом великої стрілки. За вісімнадцять хвилин перед другою звідкись надлетів горобець і, не роздумуючи, сів на велику стрілку. Оглянувшись навколо, він неквапно покопирсав дзьобом під лівим крилом і ніби задрімав. Було дивно: щохвилини стрілка робила помітний стрибок угору, горобець нервово здригав і надувався. Зригав і підіймався на ноги. Спершу злякано і насторожено, потім йому, напевне, це сподобалось: забувши про сон, він, в захваті цікавості, підіймався

всье вище й вище... І коли стрілка почала дер-
тись зовсім догори, горобцеві стало незручно
триматись і, за сім хвилин друга, він неохоче
полетів геть...

Я глянув на професора Діка: він дрімав.

— Слухайте, професоре, — звернувся я до
нього, коли мені набридло сидіти мовчки, — чи
не маєте, ви часом, папірця?

— Хочете закурити?

Скажу вам: якось особливо... Все мені тут
пахне тютюном. Аж дивно!

— То візьміть сигарету. — І професор Дік
простягнув мені папіросницю.

— Ні, ні, власне тютюну. Сигарета не те, зов-
сім не те...

Професор Дік трохи здивовано глянув на
мене і неохоче подав папірці.

— Знаєте... — почав він за хвилину, коли я
з неприхованою насолодою затягнувся тютюном.
— Мене завжди дивує відсутність у вас... інтелі-
гентности. Даруйте, що так сміливо роблю вам це
прикре зауваження. Я бачу — ви дуже часто
палите тютюн в газетному папері... Невже це
вам так... приємно?

— Про це, — усміхнувся я, — багато гово-
рити. Поперше: дурна звичка ще з часів револю-
ції. А подруге... уявіть собі людину, що з тридцяти
прожитих років, дві третини провела в тюрмі...
Розуміється, в тюрмі за ґратами і без ґрат... А це,
власне, однаково, бо життя людини вже втратило
свій первісний сенс...

— О, так, я вас розумію. Але не забувайте: я німець, і це мене все ж таки дивує...

Він запалив цигарку...

— Я був на Україні кілька тижнів, — продовжував професор Дік. — І знаєте, що мене там вразило? Кози... Цілі отари кіз. Той специфічно-неприємний запах мене переслідує й досі... вірите? І я, що мав найпрекраснішу уяву про цей край — Ельдорадо, — був безмежно розчарований. Мені й досі ввижається ваша країна лише країною кіз...

Професор Дік іронічно усміхнувся. Сині кільця диму заволокли його обличчя, очі яскріли — то ніби відступали в глибину вагону, то знову зближались, виринаючи з димної заволоки..

— І ви нічого там... більш істотного не помітили?

— Дуже мало, якщо не рахувати отих ваших, справді симпатичних селян, що віддають все, не залишаючи нічого собі...

— Так, так...

Сонце вийшло із-за станційного будинку і нагло увірвалось до нашого вікна. Шкельця окулярів професора Діка спалахнули синьо-карміновими вогниками...

— ви справді мало бачили, і це, ймовірно, дало вам підстави представляти все те в кривому дзеркалі. Чужий світ завжди здається мізер-

нішим від власного. А тим більше, що ви заглянули до нього після спустошення...

Притишено, шорстко, ніби хрипло годинник бив другу. Два рази. Як дзвін серця. І глухе відлуння його скопало десь за сірими, готичними будівлями міста...

Після хвилини тягучого мовчання професор Дік направив на мене рожеві шкельця окулярів:

— Відтоді... чуєте?... я зненавидів кіз... — Це було сказано, як докір, як зневага — просто мені в обличчя. Я знизав плечима: цей поважний професор з срібними скронями, цей Берлінський муж науки був лише німцем. І лише німцем. Йому важко зрозуміти те, що від нього відгороджено цілою системою умовностей.

Похапцем запаливши другу сигарету, професор Дік хитро запитав:

— То, може, я набрехав?

Ті біснувато-розумні, пронизливо-хитрі очі професора Діка ошпарили мене палючим вогнем, винувато, нахабно, навіть, здається, співчутливо глянули мені просто в душу. В саму душу.

— Від вас віє холодом, пане Дік.

— То, може, я справді набрехав?

— Ви не зрозуміли одного: істини...

— Але не забувайте... — Він уже викрикував, пустивши в хід руки, вимахуючи ними в по-

вітрі. О, в тій хвилині професор Дік був справді тільки німцем. — Німеччина — країна інтенсивного прогресу. І в нас, колего, давно вивелись кози...

— Так?

— Ви вже могли переконатись, в тому.. В цій війні німці твердо устійнили своє місце в світі...

Протяжно і нудно десь заквилили гудки. Тонко й лірично відізналась зовсім близько сирена Кляштору. І знову: місто, станційний перон і вагони, що нагадували мені готові труни — ба навіть цілі кладовища — налились спрагою життя... І було дивно, воістину дивно: люди вже встигли забути про ті жахливі хвилини, що чорними, безіменними хрестами ще так недавно нависали над їх головами...

І потяг знову ніс нас шляхами смерті — все далі й далі — на північ...

Килим весни розстелявся за вікном — килим ядерно-п'янкої зелені, і професор Дік повеселів. Він щоразу поглядав у вікно і захоплено розповідав мені про чудесне місто Бремен, в якому він мав щастя народитись, про модерну техніку і, не пам'ятаю, ще про що, не забувши, однак, підкреслити, що німці — і тільки німці! — прокладуть залізні мости до всіх континентів світу. Він був, розуміється, фанатично переконаний в тому.

Потяг з швидкістю експреса нісся вперед, обминаючи невеликі станційки. З наближенням Бремена у вагонах почався помітний рух.

— Шкода, що ви їдете далі. В Бремені в мене є добрий приятель, власник ресторану. Ми, напевне, там дістали б холодну рибу і, може, навіть горілки...

— Дякую, пане Дік, але я конче мушу їхати цим потягом...

— Ну, то що зробиш... Я не затримую...

І раптом — потяг, ніби налетівши на прірву, заскреготав, забився в судоргах, здавивши вагони зупинився. Переляк пробіг по обличчях пасажирів. Чиясь валіза впала з полиці на коліна лисому панові в сусідньому купе. Професор Дік розгублено вхопився за мою руку.

— Аварія?

Я виглянув у вікно. І перше, що кинулось мені в очі — це кози. Мабуть, півтора-два десятки кіз панічно носились по колії взад і вперед, не наважуючись скакати з крутого насипу. Старий німець-пастух безуспішно робив спроби загородити їм шлях, — вони ж, ніби спеціально, крутилися навколо нього, спантеличені до глупоти несподіваною появою потяга...

І знову: спершу тихо, потім розпачливо-різко в Бремені зачали гудки тривоги.

— Літаки! — пронеслось гістично у вагоні. Кричала жінка, і — пасажири, як по сигналу, навально кинулись до дверей.

Було чути: літаки йшли над самими головами. Бремен на наших очах корчився в муках смерті... Бремен стогнав і вибухав гнівом пожеж...

Я глянув на небо: воно було залізне.

Потяг мертво, зміїним тілом, принишклий і покинутий стояв на віддаленій колії. Літаки бомбардували вокзал. Ми були в трьох кілометрах...

Я відчув, як земля під моїми ногами розгойдувалась розрідженою гумовою масою, і здавалась настільки мізерно-тонкою, що могла кожної хвилини провалитись...

— Що ви скажете на це, професоре? — спитав я після того, як все стихло і літаки відійшли знову на захід...—Виявляється, тема про кіз дуже цікава і... дає підстави твердити, що...

— Як ви сказали? — роздратовано, різко перебив мене професор Дік. — Я не чую. Мене, здається, в келері приглушило...

СТРАХ

Бескиддя вечірніх сутінків лежало на дахах міських будівель, на вулицях, обсаджених часточком каштанів. Каштани ще не цвіли. Ще була весна, але вони вже пахли: майзіллям. Вони вже несли з собою пишні китяхи обважнілого листя: зеленого, як рута.

Каштани - велети струнками шерезами йшли обіч вулиці вниз — десь до площі Відродження. Живими рядами — сумирно й дисципліновано. А люди товпились і галасували, люди поспішали і лаялись, розштовхуючи один одного.

Каштани сумирно йшли собі далі — з легким посміхом весни...

Аркадій Кавка нервувався: він був безпорадний виплутатись із цього роз'яреного, шумливого потоку людських тіл. Його штовхали під боки і він лаявся. Він щось бурмотів про себе і пропихався на край тротуару...

Вже біля воріт свого будинку він раптом наткнувся на людську постать в чорному пальті... При світлі ліхтаря він помітив навіть заросле

чорною, густою щетиною обличчя, яке йому зда-лося досить підозрілим.

Дивно, Аркадій Кавка вже якось бачив цю людину. Одного разу, коли він привіз із села свого розкуркуленого брата, щоб приховати його в себе, ця людина також стояла коло воріт. І, власне, — так само увечорі — він помітив її при світлі ліхтаря.

За кілька днів він влаштував брата у безпечнішому місці і вже, здається, був спокійний, але... поява невідомої людини занепокоїла його. Хто вона?

Вийшовши на третій поверх, Аркадій Кавка подзвонив. Йому здалося, що дружина довго, ніби спеціально, не відчиняла, і це ще більше роздратувало його.

— Не розумію, якими справами ти так зайнята? Я вже півгодини дзвоню...

— Півгодини? — дружина здивовано розвела руками. — Дивно. Я не чула дзвінка. Це якесь непорозуміння.

— Ти так думаєш? — очі його палахкотіли злістю.

— Але ж... ти зовсім неможливий сьогодні. Ти розмовляєш зі мною, як з двірником...

— То моє діло...

Аркадій Кавка зняв плащ, капелюх, шалик, і все це жужмом кинув на канапу.

— До нас ніхто не приходив, Ніно? — спитав суворо, тривожно.

— Ні. А хіба що?

— Нічого. Я лише так... Міг же хтось прийти? А, зрештою, давай щось їсти: я страшенно зголоднів.

Сівши за стіл, їв похапцем, дивився в тарілку і відгортав на бік картоплю. Ніна стояла напроти і з допитливою цікавістю дивилась на чоловіка. Малий п'ятирічний Геня сидів посеред кімнати і, силкуючись, зашнуровував на своїх кущих ніжках великі батьківські черевики.

— Геню, ану встань! Чуєш? — Аркадій Кавка незадоволено глянув на сина. — В цю ж хвилину встань... Не шмаруйся, белбасе, на підлозі!

Геня насуплено фиркнув, майстерно протягнув рукою під вогким носом і скептично глянув на батька.

— І де він взяв ці черевики, Ніно? Чи в ящику вже місця для них не знайшлось?

— Ах, залиш ці... моралі! Мені на правду нудить від того...

Аркадій Кавка відклав ложку і встав. Встав рвучко, підсмикнув підтяжки, зробивши при тому вигляд, що слова, які йому сказала Ніна, без сумніву мають загадковий зміст і що вона його напевне має за безличного дурника...

Тим часом Геня, кинувши черевики, стягнув з письмового стола портфель і почав його тягати по кімнаті, удаючи баского коня. Ніна пригнічено мовчала.

— Чи правда, що верблюди мають вісім ніг?
— спитав поважно Геня, вже сміливо підступивши до батька.

— Тільки чотири. Як і в кожній тварини... Але... я хотів би знати, хто тебе так вчить?

— Мама! — поспішно випалив Геня.

— Ну, я так і знав. Ще не діставало того, щоб мама вчила дитину всяких несусвітніх дурниць! Як же...

— Аркадію! — це був вигук протесту, вигук злоби і розпачу. — Ти думаєш над тим, що говориш? Ти хворий чи п'яний?

— Я? Гм... — Аркадій Кавка подивився на Ніну насумрено і злісно, з глумливим сарказмом. Він поклав свій великий кулак на стіл — це був своєрідний аргумент заперечень, — і роблено розсміявся: — У мене, бачиш, серце надтріснуте. Діравий дзбан. Це боляче, Ніно, коли діравий дзбан — оте хворе серце, і з нього хлюпає кров...

Слова були загадкові. Ніна мовчки сіла. Аркадій Кавка, теж мовчки, пройшов до спальні, втягнувши за собою власну волохату тіль, як гумовий баллон...

Вже в ліжку: дістав із стола газету і почав переглядати останню сторінку з відділом оголошень. Поза тим він взагалі, ніколи й нічого не читав. Принципово. Але в ту хвилину він не спромігся й на те, щоб прочитати бодай десять рядків. Було тривожно й нудно.

За вікном сокотали сирени авт, мерехтіли вогні фар — авта йшли попід самим будинком. Вулиця була вузька, як труна і знизу до третього поверху завжди тягнуло вологістю підвалів...

Аркадія Кавку — працівника Тресту Парфумерії, що звик до запахів мірта і меліса, охоплювало неймовірне роздратування і нуд Тому, коли він був дома, всі вікна завжди наглухо зачинялися.

Ніч була неспокійна. Людина в чорному пальті, яку він сьогодні уже вдруге зустрів коло брами, невідступно переслідувала його. Він, Аркадій Кавка, був уже певний, що це за ним слідкують, і що — не сьогодні, так завтра (і неодмінно вночі) — до брами підкотить чорне авто, і люди у знайомій військовій уніформі попросять його — розуміється, дуже ввічливо — до установи, яка конечно мусить з'ясувати одну якусь дрібничку. Лише одну дрібничку. Дружині навіть скажуть — розуміється, дуже чемно, — що її чоловік повернеться за годину. Може, навіть раніш...

Але Аркадій Кавка людина дуже недовірлива і дуже підозріло ставиться до людей, що в такий спосіб серед ночі, вияснюють якісь там дрібничкові справи. Він має свої погляди на життя і навіть на чорне авто, яке його синок Геня принагідно називає «Поїдеш — не вернешся».

Він чув, коли Ніна й Геня лягали. Світло в їхній кімнаті вже не горіло. Аркадій Кавка лежав

горілиць і прислухався до руху вулиці. Авта йому рішуче не подобались. Взагалі авта. Чорні особливо. Вони їздять тихо, часто без сирен. І лише вночі...

І в цю хвилину Аркадій Кавка знову згадав про людину в чорному пальті. Ні, тут щось є. Він уже не має жодного сумніву.

— Ніно! — покликав він дружину. — А чи ти позачиняла двері?

— Ну, певне.

— І парадні?

— Ну, певне.

— Тоді спи. Добраніч!

Вранці було якось світліше на душі. Завжди так буває вранці. І Аркадій Кавка за сніданком навіть поцілував Ніну. Вибачився за вчорашню сварку і обіцяв Гені купити коня на колесах. На нього можна сісти і їхати. Маленьке авто, яким грався Геня, він непомітно викрав і викинув до вбиральні. Після цього стало ніби легше.

Вийшовши з дому на роботу, в брамі він знову зустрів ту невідому, підозрілу людину в чорному пальті. По тілі Аркадія Кавки проплила льодова похолодь. Він ледве стримався, щоб не скрикнути з відчаю, щоб не накинутись на людину, що, здавалось, сумирно споглядала квітнення яблунь в палісаднику. Проте, зустрівшись з допитливо пронизливими очима Аркадія Кавки, людина знітилась і навіть відступила назад. Ви-

гляд у неї був досить таки підозрілий. О, Аркадій Кавка це добре запримітив: він мав не аби-яке відчуття, не аби яку спостережливість! Смішно було б, навіть наївно пройти повз факт, бути отаким собі розтяпою, що нічого не помічає, просто — дурним телятком.

На роботі, вже сидючи за столом і переглядаючи якісь бухгалтерські рахунки, він згадав, він раптом згадав про брата. А що з ним? На цегельні, що за містом, було куди безпечніше, то правда. Товариш, що там працював і мав окремих, власний будиночок, був, безсумніву, людиною порядною. На нього можна було покластися цілком... Однак Аркадій Кавка, для певності, вирішив йому подзвонити. Запитавши спершу про неіснуючі рахунки, які він чекає, ніби між іншим, додав:

— А взагалі, Миколо... я думаю, у тебе ніяких змін? Ну й добре. Щасливо!

Люди все ж таки смішні: в них частенько відсутні елементарні прикмети здорового глузду. «Це, мабуть, нерви, — вирішив Аркадій Кавка, — треба лікуватись. Ясна річ, треба лікуватись».

День ішов повільно — до нудоти. На дворі стояла весна, а тут, в задушливій конурі Тресту — розпачливо-ліниве, чорт-знає яке — безділля! Службовці сновигали по кімнатах, як мокрі кури; секретарки докучно позіхаючи, час від часу позирали на годинники. Годинники також не поспішали. Все було незвично загальмоване весною.

Повертаючись додому, Аркадій Кавка в крамниці «Дитячий світ» купив для Гені обіцяного коня, білого. Щоправда, гриву він мав рижу, але це зовсім не перешкоджало йому бути конем. Він мав сідло й навіть стремена.

Дома Аркадій Кавка не застав нікого: Ніна з Геньою, напевне, пішли на денний сеанс в кіно. Залишивши коня в кухні, він вийшов у палісадник.

Сонце яріло. Било в очі й забиравось через сорочку, до тіла. Таке ніжне сонце, таке теплотворне, таке лілейне: чистий елексир життя...

Він, Аркадій Кавка, дивився на весняні зела клюмб, а зустрів пронизливі, дивовижні очі людини в чорному пальті. Людина стояла за штахетами, в дворі. Аркадій Кавка перелякано здригнув усім тілом, ніби від несподіваного удару. Він якось смішно зіщулився і сховав голову в плечі; ноги його тремтіли. Сонце було холодне: воно раптом ніби перекинуло свої промені в інший бік.

Людина пройшла далі й хотіла вже переходитись через кам'яну загороду в сусідній двір, як Аркадій Кавка раптом схопився на ноги й зупинив її; він навіть голосно крикнув:

— Ану, почекайте хвилину. Я маю до вас справу...

Аркадій Кавка мав вигляд людини, яку щойно, після шторму, викинуло хвилею на морський берег: бліде обличчя й перелякано-здивовані очі.

— Ви мені потрібні, — сказав він уже спокійно, наблизившись до людини в чорному паль-

ті. Людина ніяково знизала плечима й, підозріло оглянувшись, підступила до Аркадія Кавки.

— Я вам потрібний?

— Так. Ви підете зараз зі мною...

Людина в чорному пальті злякано відсахнулася:

— Я вас не розумію...

Та Аркадій Кавка не чув тих слів. Людина під його гострим поглядом покірно пішла за ним. На третьому поверсі він мовчки відчинивши двері, пропустив людину в чорному пальті вперед, а потім уже зайшов сам, безшумно повернувши в дверях ключ.

Людина злякано оглянулася: вона, здавалось, нічого не розуміла.

— Сідайте, — сказав він чемно, але не без хвилювання.

Людина сіла. Людина сіла й схрестила руки на грудях.

— Я вас слухаю...

Аркадій Кавка мнявся. Він не знав, з чого йому почати. Він ніяк не знаходив відповідних слів, хоч голова була переповнена думками. Людина дивилась на нього допитливо кілька хвилин.

— Слухайте, загадковий чоловіче, — почав Аркадій Кавка. — Скажіть мені... тільки чесно: хто ви такий? Що ви за людина?

— Хто я?

Людина зробила досить загадковий рух рукою, звівши догори очі, в яких блиснув магічний вогник безпорадності і навіть здивування:

— То ви ще нічого не знаєте? Нічого?

— Нічого.

— Просто дивно. Я був уже певний, що ви все знаєте.

— Як-то? — не менше здивувався і Аркадій Кавка.

— Буду відвертий: я був переконаний, що ви таємний агент, і що вам уже все відомо...

— Он як! Але, повірте, я ніколи й ніде не служив таємним агентом.

— Це мене тішить. Ви, здається, кажете щиро. Отже мені нічого не лишається, як признатись вам... Бачте... я розкуркулений. Куркуль. Це ім'я сьогодні уже стало призирилим, та я його вимовляю з побожністю... Може тому, що, будучи інтелігентом зроду, я пішов на село, бо над усе любив землю і труд. І от маєте: доля закинула мене аж до далекого і чужого Нікольськ-Усурійська, звідкіль я... признаюсь, втік назад — так мені було тяжко й боляче. Тепер ось... переховуюсь тут у моїх односельчан... — І хвилину подумавши, додав: — Одначе, сподіваюсь, ви не донесете нікому, правда?

— О, що ви! Можете бути спокійні...

— Ну й дякую. А я, знаєте... не спав ночей і все чекав на чорне авто. Зрозумійте тільки: це ж божевілля...

Аркадій Кавка співчутливо похитав головою, але раптом, ніби щось пригадавши, поспішно запитав:

— А... ви не пригадуєте, часом, хто перший винайшов автомобіль?

МАТВІЙ ГРАН

Це був день зворушливих і неповторних зустрічей. Ранком в ресторані «Гранд-Отель» я зустрів свого давнього приятеля, Графа, Тіта Графа, якого не бачив більше року. Граф зосереджено вилизував тарілку від голубців і в першу хвилину не впізнав мене. Лише мій голос, знайомий голос примусив його відкласти набік тарілку й повернутись до мене.

Без слів і тієї справді захоплюючої привітності, з якою зустрічають завжди близьких і друзів, він поважно підвівся із-за стола й мовчки ткнув у мою руку три свої пальці...

Мені було смішно, бо Граф завжди удавав з себе грубого, неотесаного гевалья, хоч мав багато прикмет, що свідчили про нього, як про людину тактовну й освічену. Принаймні я був у тому переконаний. В його жилах текла кров аристократа ще тих дореволюційних, добрих часів, коли не існувало червоних талонів на мило, а жовтих на гумові підметки. А потім: кров непмана і кров босяка — вже мирних, пореволюційних часів, коли за своє дурне прізвище він дев'ять разів сидів у Черезвичайці.

Граф, Тіт Граф любив горілку, любив зворушливі оповіді, від яких часом крутило в носі. Але, признатись, я був радий цій зустрічі.

— Розповідай же, що робиш, як живеш? Взагалі...

— Нудно, Леоніде. Чорт мене звів з отим баламутом, з отим халамидником. Тепер запихаюсь голубцями, всякою нечистю... Це велика драма в моєму маленькому серці...

— Але я не розумію: про що ти, власне, говориш?

Я давно звик до натяків, до неокруглених висловів Графа, але про що йшла мова зараз, я таки не розумів.

— Про Матвія Грана... Ах, та ти, бачу, зовсім нічого не знаєш. Він має доньку, Ліну, якою не погордував би сам Аполлон. Запевняю.

Говорячи це, Граф апетитно пережовував залишки капусти і дивився на мене з-під лоба, як на річ досить сумнівної вартости: з пап'є-маше. В його обличчі не було ні радості, ні суму, а лише роздратування.

— Уяви собі, цей старий чаклун, Матвій Гран — вегетаріанець. Це здається дивним в наш динамічний час, але це факт, друже мій, перед яким стоїть Ліна. Але скрізь і всюди мене переслідує, як тінь злого духа, як примара — Матвій Гран. Він категорично заявив, що віддасть свою доньку лише за вегетаріанця. Я ж, друже, що маю трохи попсовану репутацію із-за тієї проклятої горілки, мушу, так би мовити, одягати чорні окуляри і грати невдячну роллю неперочного, незвих-

неного джентльмена. Це, скажу тобі, муки, від яких у мене постійне розладнання шлунку. Я навмисне сідаю за окремим столом, щоб не заглядати якомусь суб'єктові в тарілку, що байдуже споживає чарівні котлети чи гусяче стегно...

Я був безміри засмучений долею мого товариша і намагався навіть довести, що в нього відсутня та давня практика, з допомогою якої він з чорного робив біле і навпаки. Отже я щиро порадив йому не вдаватись в розпач, їсти те, що йому забажається і плюнути на всі умовності. Розуміється, в ресторані, вдома це можна робити зовсім безконтрольно.

— Ти думаєш? — іронічно запитав мене Граф. — Та цього Грана тут кожний швайцар знає. А тепер кожний швайцар — шпигун. Такі часи, брате, що... я інколи сам не певний, де я працюю: в конторі «Заготсіню» чи в контррозвідці...

Ми пили гірку чорну каву, обмірковуючи його трагічне становище — Тіта Графа.

— Ти там часто буваєш? — запитав я.

— Часом — щодня, часом навіть двічі на день. Але ось уже тиждень не був. Вона десь виїхала до родичів, здається, до тітки... Тепер я від незмірної туги лічу години, коли вона, нарешті, повернеться. Одним словом, ти розумієш, що може пережити людина в м'єсму становищі. З старим я не маю про що говорити. Його програми життя нудні до отупіння. А, одначе, цікавий тип: минулого року вмерла його жінка, а він, уяви собі, йде за труною і цілком серйозно веде розмову з сусідом про те, що в колгоспного бугая почався

процес паралічу. Любить багато говорити про мистецтво, а до того ж має велику збірку оригінальних творів з історії скотарства. Нещодавно на аукціоні він купив картину якогось де Ребо «Божественна корова», і запевняє, що це — унікальним, належить до клясичної школи доби відродження, і що де Ребо — щось більше за Таціана. Я не розуміюся в мистецтві, але, скажу тобі, та корова мені не дуже подобається. Якщо ти маєш час, то ми можемо відвідати цього дивака. Ти почувеш там і побачиш багато цікавого. Наприклад, корову в галошах, або kota з дзвінком на ший. Не терпить старий в своєму домі ніякого кровопролиття...

Граф, Тіт Граф голосно розсміявся і, насунивши капелюха на потилицю, дружньо поплекав мене рукою по плечах. Тепер Граф удавав з себе — мабуть, удавав — задиркуватого сміхуна, милого Панглоса, чарівного Панглоса, очі якого говорили про безтурботність, а впевнені рухи — про силу могутнього Атланта.

В ті хвилини мені подобався Граф. Сірий піджак, штани «Чарльстон» і салатно-бронзова краватка йому цілком пасували. Тримаючись правою рукою за борт піджака, він ступав поважно, розмірено — крок за кроком. Він міг подобатись. Романтичкам особливо. Тим, що люблять незвичайне і шукають в чоловічій джентльмені. Розуміється, не простака.

Вулиці перед ним розступались. Без перебільшення. Я розумів: та Ліна, напевне, могла зако-

хатись в Графа. Правда, я ще не знав Ліни, але чомусь був переконаний, що вона повинна полюбити Графа.

— Запевняю, — уже по дорозі сказав Граф, — ти не зніс би цих Танталових мук. А я терплю. Я експериментую на власному тілі, на власних почуттях. Це справжня самоінквізиція. Тобі цього не збагнути. Матвій Гран — китайська стіна. По меншій мірі. Це Арлекін, але гордий і самовпевнений. У нього навіть виробилась своя любов — якась чортівська любов до мистецтва. Щотижня він перевіщує картини на стінах. Щотижня — запевняю. Це йому приносить насолоду. Треба бути естетом, щоб так любити мистецтво. І треба бути божевільним, щоб з такою фанатичністю поборювати протиріччя в цьому захланному житті.

На околиці міста Матвій Гран мав власний будиночок і власний садок — такий собі романтичний острівець в затишку осокорів. На хвртці красувався напис: «В дворі злі собаки». Але в дворі злих собак не було. Ніяких. Граф подзвонив. Граф подзвонив вдруге. В дворі собак не було. Але то навіть ліпше.

Тим часом я помітив величезний громовідвід на будинку, свіжо фарбовані віконниці, лаковану пантофлю на жіночій ніжці — уже в дверях.

Ліна — мабуть, Ліна — справді неземне створіння в образі Мадонни — вийшла до нас на веранду.

— А, це ви, Граф! Прошу!

— І мій товариш, Леонід Севрюк... З приїздом!

Ми познайомились.

Ніжна, м'яка ручка, духи «Мімоза», лілова суконка, галантна безпосередність, чорна бородавка-лубимчик на лівій щоці — це була Ліна. Признаюсь, я зніяковів і зашарівся. Граф помітив моє замішання і подарував Ліні усмішку, яка могла б воскресити мертвих. Ні, Граф таки був неперевершеним джентльменом...

Ліна провела нас до бічної кімнати, в якій було вільготно і напівтемно. Пахло, як мені здалось, акацією і печивом. Все це мило лоскотало мені в носі, і я перестав дивуватись, що в жінок такі прекрасні поняття про солодощі і парфумерію. Жінки більші естети, ніж чоловіки. Це питання ясне без спеціальних трактатів.

У Графа був зосереджено-поважний вигляд: він, як коштовний килим стелив під ноги Ліні свою усмішку. А тим часом Ліна підняла фіранку — і з вікна в кімнату увірвався цілий жмут сонця: проміння тиснулись, вливались, як ріка пінистого вина. Перед нами, ніби в акваріумі — плавали, переливались мільярди молекул...

Ліна дивилась на нас і мружила очі, а в очах її тремтіли краплі сонця.

Я оглянув кімнату. Над дверима, поруч з портретом Карла Маркса висів портрет богині Палес. Чорна корова в анфас — мабуть, де Ребо. Дві корови над озером. «Череда» Клодта, і погруддя

невідомого бика з досить зарозумілим виглядом. Кінь Зевса, як летюча комета над горами Афона.

Кімната виглядала імпозантно, навіть незвичайно.

Я здогадувався, що ми знаходились в кабінеті Матвія Грана. Письмовий стіл більше нагадував чудернацький варстат з різними приладами. Система дзвінків до кухні й до кімнати Ліни, попільничка з кінського копита; м'яка канапа, футуристична статуетка Савонароли, і над всім тим — мальовничий плякат «Смерть контрреволюції» — безладно товпились в моїх очах, викликаючи подив і замишування.

— Я дивуюсь, Графе, — грайливо сказала Ліна, — ви починаєте мене зовсім зневажати. У вас протягом трьох днів не виникла навіть думка відвідати мене. Що з вами, справді?

— Зі мною? Я вас не зовсім розумію... Ліно Матвієвно. Три дні? — Мій спантеличений друг ніяково знизав плечима.

— Уявіть собі — три дні я вже вдома.

— Я ніяк не сподівався. Ви, здається, збирались на тиждень...

— А як я пожартувала? Ви зовсім не знаєте психології жінки...

Збоку це виглядало так: Граф, приклавши до серця руку, клявся, запевняючи, що він був дуже зайнятий спішною роботою. Рівно три дні тому його викликав нарком, і... уявіть собі, йому запряпонували на Майдані Революції закласти павіль-

йон модернізованих ванн для колгоспних лазень. Граф, одначе, делікатно відмовився від цієї почесної праці. О, це треба розуміти, треба збагнути.

Ліні:

— Часи, знаєте, динамічні, і що найгірше — бути відповідальним працівником...

Мені:

(— Знайди, йолопе, відповідний тон, рятуй ситуацію!)

Я ж глибокодумно мовчав, уявляючи себе на колінах перед божественною Ліною. Мені з приємністю хотілось прикластись губами до її інтригуючої пантофлі, але... Ліна, незрівняна Ліна, грала очима до Графа:

— Вигадуєте, напевне вигадуєте...

Граф:

— Ви знаєте, Ліно, я завжди мав до вас найкращі почуття...

І, поклавши свою руку на руку Ліни, зробив такий рух, що я здригнув і відвернувся.

В цей час до кімнати зайшов Матвій Гран. Його опуклі форми, властиво опуклий животик, претенсійно випхнувся наперед у всій своїй величчї і гармонії. В обличчі Матвія Грана було щось від простодушности Рабіндраната Тагора, сливе патріархальне. Я вже ніби знав його.

— Маю честь... спеціально вам, — міцно потиснув він мені руку. — Чув, чув уже про вас...

— Звідки? — здивувався я.

— Е, та ви ще маєте нечесний намір ховатись? Та це ж ви — Платон Чорний?

— І зовсім не я... Це якась помилка. Моє прізвище Севрюк, Леонід Севрюк .Ви, певне, переплутали...

— Справді, це не ви — Платон Чорний? Ну, тим ліпше. Сказати вам правду, я не мав спеціального наміру.... вітати його особу. А вас вітаю! Навіть не знаючи, хто ви...

— Леонід Севрюк, — підтвердив я.

— О, це я розумію!

І перше запитання Матвія Грана було:

— Ви вегетаріанець?

Я сконфужено, не сподіваючись такого різкого ходу нашої розмови, щось невиразно пробелькотів. Одначе він домагався в цьому питанні ясности, і я примушений був признатись, що досі нічого спільного з тим не мав і не маю. Граф, Тіт Граф чемно підтримав мене, але з додатком, що я людина своя, піддатлива і, мовляв, цілком надаюся на те, щоб бути почесним членом їх товариства.

Після цього Матвій Гран прочитав мені короткий вступ до своєї, ще ніде не читаної лекції, з якої я дізнався: про доісторичні часи людського існування, про виникнення ідеї вегетаріанства і його важливість на фронтах розвитку культури. Я дізнався також, що його дід-вегетаріанець прожив сто вісім років, а батько, що вживав у великій кількості м'ясо, лише п'ятдесят три; що дід був благородніший від батька і мав великий вплив серед тодішньої аристократії. Батько нічого цього не мав і вмер, як старець біля трактиру якогось Губермана.

Нарешті, Матвій Гран поділився зі мною деякими плянами своєї роботи. Першим він зачитав проєкт листа до голови міста в справі відведення окремої площі під цвинтар для вегетаріанців та про знесення трамвайних колій в тих районах, де поблизу розсташовані скотоферми. Ці розумні заходи принесли б, мовляв, багато користи. Відомо, що шум психічно впливає на тварин, і цьому конечно треба запобігти...

— Я вперше чую, — перервав розмову Граф, — щоб шум... так психічно впливав на організм тварин...

— Я бачу, Графе, — іронічно сказав Матвій Гран, — що ви просто не маєте телячого поняття про ці справи. Отже я мушу вам пояснити... Як відомо з компетентних джерел, в результаті довголітніх експериментів наших найвидатніших вчених... наприклад, побудова голови бика...

Граф засовався на місці і досить невиразно пояснив, що все це йому відоме від крапки до крапки. Два роки він студював зоологію і такі дурниці, як побудову голови якогось миршавого бика, він знає не менше отих титульних вчених.

— Тим ліпше, що ви все це досконало знаєте, — сказав задоволено Матвій Гран. — Доречі, я заплянував прочитати на цю тему кілька лекцій для населення міста. Не буду журитись вишукуванням лектора...

Граф, Тіт Граф ще раз засовався на місці й мовчки кивнув головою.

Об'єкт моєї уваги — Ліна — сиділа поруч Графа і мило, трохи загадково усміхалась. Граф манірно закочував під лоб очі, закочував так блаженно, ніби цілий світ був у його власній кишені. Ніби сонце сходило і заходило лише з його доброї волі.

— Я вам скажу, — з педантичною простодушністю почав знову Матвій Гран, — життя варте більше уваги, ніж ми йому надаємо. Але життя без філософії. Бо що таке справді філософія? Це демонізм. Це попросту шарлатанство. Для мене навіть Ніцше не авторитет. Ви людина інтелігентна і ніколи, розуміється, не скажете, що слово логіка видумали філософи. А вони це доводять. Вони люблять все безсоромно привласнювати. Я вирішив опротестувати все це в моїй книжці «Правда й брехня». Ви людина інтелігентна й не заперечите того, що така книга потрібна людству. Нарешті, — Матвій Гран зробив глибокодуну павзу, — я вирішив укласти практичний словник вегетаріянця. Це необхідність, викликана багатьма обставинами. Я не буду пояснювати вам їх значення. Одначе переді мною — велика робота. Передусім, я маю намір внести деяку ясність до існуючих досі праць, викинути з ужитку цілий ряд анахронізмів, як приміром: котлети, печеня, гуляш і інші. Ви розумієте потребу такої праці, а тим більше в ці неповторні дні, коли м'ясо йде на індустріалізацію країни, а з ресторанних меню поступово зникають ці буржуазні назви, і з'являються більше рослинні. Це факт, друже мій, і з

цього, власне, починається період відродження великої ідеї вегетаріанства...

Спалахнула в саду блискавка, побідно насувався грім з ватагою хмар — це йшов Архистратиг-переможець стривоженими селами, буремними полями, і вже облягав околиці міста. Дзвінкий шелест, зелений шелест пройшовся садом...

Матвій Гран поспішно підвівся.

— От і дощ, а моя Афродита на дворі. Мушчу залишити вас на хвилину...

Я здивовано подивився йому вслід. Граф усміхнувся до мене й пояснив, що Афродита — це така собі сіра корова. І ніщо інше. Я догадався й усміхнувся Графові.

Потім Матвій Гран вже знадвору покликав мене до вікна:

— А про того Платона Чорного я вам, здається, нічого не сказав? Це, щоб ви знали, начальник Комуногоспу. Скажу вам: трутень і вовкулака. Він категорично відмовив мені закладати будь-які цвинтарі для вегетаріанців. Каже: це контрреволюція. Ви чули таке?

Ми всі разом голосно розсміялись. Чорний кіт з дзвінком на шиї, як блискавка шугнув через вікно на двір. Я відсахнувся, а Ліна розсміялась ще голосніше — так, ніби я виглядав вічно заляканою мишею. І вона мала рацію.

II.

Десь через тиждень після того я зустрів Матвія Грана в трамваї. Він, радісний, розхвилований дружньо тиснув мені руку, штурхав під

бік і, захлинаючись, розповів мені цікаву новину про те, що його донька Ліна вже одружилася з Графом, Тітом Графом. Власне, вони розписались в ЗАГС'і — без зайвих церемоній, які могли б викликати у декого підозру і, дуже можливо, вплинули б на його затишне життя і прогресивні ідеї.

Матвій Гран виявив до мене цілковите довір'я, і це мене трохи непокоїло. Я знав: він з мене, як з глини вже ліпив собі ще одного божка, якому колись забезпечить місце на новоутвореному цвинтарі...

Я шанобливо, вдячно хотів відкланятись і зійти на другій зупинці, але він затримав мене:

— Куди ж це ви?

Я пояснив, що маю тут деякі справи.

— І неправда! Я певен, що у вас ніяких справ немає. Ви зараз поїдете зі мною до Броварів — там чудесна виставка скотарства. Запевняю, що ви залишитесь задоволені з неї.

Я не мав аргументів, щоб відхилити цю, так чемно запропоновану мені пропозицію. Я мусів, чорт візьми, їхати, дивитись на тупі бичачі морди і коров'ячі хвости — все оте глупство природи, що мене ніколи не цікавило. І я, що найменшого поняття не мав про корів, хіба що споживав масло, яке, за моїми припущеннями, вироблялось в Гастрономах, і нічого спільного з чотириногими істотами не мало, — я мусів на тому погодитись.

В моїй уяві ця картина вимальовувалась так: мене поведуть в задушливо-сморідний коровник і будуть доводити на якійсь ересі, що таке вегетаріанство, і що такий-то бик з претенсійним ім'ям Людовик XX — має людську подобу.

А втім, я мовчки, як сліпе теля, мусів швендяти за Матвієм Граном до Броварів.

— Все ж таки, — сказав я, — мені не зрозуміло, який сенс має ця виставка?

— Справді, не розумієте? — Матвій Гран зробив на лиці міну в сім раз кислішу від помаранчового соку. — А от послушайте...

І він, встроївши ковіньку під ліву пахву, на пальцях рук почав докладно перераховувати всі козирі, що їх приносить кожна подібна виставка, якщо вона, розуміється, організована з добродійною метою. Докази були настільки переконливі, що я слухав Матвія Грана з особливою увагою. Він бо вмів розповідати, вмів чарувати й заохочувати. І коли після цього він рішуче запитав мене про мій намір вступити до товариства вегетаріанців, я без зайвих розмов дав йому на це тверду згоду. Очевидно, такого швидкого перелому в моїх поглядах він не сподівався, а тому поспішив мене попередити:

— Не забувайте, що ви, як член товариства, мусите знати і свято дотримуватись всіх правил і церемоній. Насамперед, ви повинні засвоїти собі сім заповідей вегетаріанця. Це основне...

Ми були вже на терені колгоспної скотодферми, і Матвій Гран скерував мою увагу на на-

ловп людей, що з'юрмились біля корови в... галошах.

— Це моя Афродита, — гордо сказав він. — Ще ранком її привезли сюди спеціальним автoм. Ви не бачили моєї Афродити? О, та це знаменита корова на сью область...

— ... в галошах?

— Уявіть собі — мій винахід. Я переконався, що взуття зберігає корову від наглих захворювань, що корова дає молока більше звичайного і що важливе — забезпечує їй довголіття. Ви розумієте? Цими днями я був на прийомі у наркома колгоспів і склав, знаєте, таку пропозицію про масове виробництво галош для скота... Ви людина інтелігентна і, звичайно, розумієте значіння цих міроприємств. Нарком же, просто кажучи, нерозумно посміявся з мене. Каже: гуми не хватить. Каже: тут люди ходять без галош, а ви таке видумали, що в мене навіть сумнів бере: нормальна ви людина, чи ні? Я маю вражіння, що в цих людей просто мало розуміння того, що могло б принести незбагнену ще досі користь для майбутнього.

Сіра корова — сименталка, а, може, й не сименталка — стояла прив'язана до загороди й спокійно ремигала суху траву. Знаменитість була середнього зросту, з упалими боками і нічого собою не являла. Це по-моєму. Я ж, кажу, ні чорта не розуміюся на скотарстві. Хоч, правда, Афродита багатом подобалась. Без перебільшення. Вона притягала до себе увагу не тільки дітей, а й дорос-

слих. Діти пробували легковажно загравати з Афродитою: кидати грудками й реготати, але на це Матвій Гран чемно зауважив:

— Ви, наймолодші із молодого покоління, перед якими незахмарене майбутнє, повинні бути зразком для ваших батьків, що перетерпіли скільки жакливих утисків за царату... Ви — джентльмени нової, чудесної епохи — майбутні вчені і герої...

Коротче кажучи, ця знаменита тирада Матвія Грана зробила на присутніх сильне враження: тепер діти почали уважно розглядати Матвія Грана. Найстарший, років десяти, хлопчисько з розірваною через увесь живіт сорочкою, заклавши за спину руки, більше зупинився на рукавичках і капелюсі мого приятеля, а потім уже застережливо сказав:

— Мабуть, шпійон...

Матвій Гран поважно зіперся на палицю, поправив окуляри і потягнув рукою за бороду. В цю хвилину Афродита нервово сіпнула налігач — її, мабуть, вкусив гедзь. Афродита вдруге сіпнула налігач. Тепер її, напевне, вкусив гедзь.

— Сам ти шпійон, — люб'язно відкрік Матвій Гран хлопчиськові, поплескавши його по плечі.
— Чий ти син?

До мене:

— Зауважте, колего, яке сміливе і разом з тим нервово реагування. Це ознака того, що дитина споживає багато м'яса.

Діти реготали тоді, як їх отаман понуро стояв осторонь і колупався пальцем в носі.

Потім ми з Матвієм Граном обійшли всю площу, і я поспішив поділитися з ним своїми вражіннями. Властиво, я сказав йому, що ця виставка — знаменна своєю неповторністю, на що Матвій Гран скептично відповів:

— Але мене огортає незвимовний сум при думці, що по меншій мірі половина їх піде до бойні — на втіху і радість м'ясоїдам. Це, друже мій, трагедія, якій треба запобігти... Пригляньтесь: людство на грані зvierодіння...

Я погодився з ним і навіть сам став нарікати на людей, що не розуміють цих, справді гуманних, засад...

В цю хвилину я помітив, як Афродита нервово метнула головою і, обірвавши налигач, кинулась бігти через площу, смішно ковляючи ногами в галошах...

Матвій Гран перелякано кинувся через загороду, благаючи Афродиту зупинитись. Це був крик розпачу, який викликав у мене сум і занепокоєння. Я ходив навколо загороди, слідкував за моїм необачним приятелем і нервувався.

Афродита бігла з одного кінця площі в другий. Діти реготали й плескали в долоні. Глядачі хвилиною перекочувались з місця на місце. Наступав конфлікт. Драматична сцена на арені. Гладіатором був Матвій Гран — чорт кидав ним, як м'ячем. Я нервувався.

Потім я мимохіть помітив, як Афродита зробила дивовижне коло, страшний поворот — і збила Матвія Грана з ніг... Потім натовп кинувся вже до Матвія Грана...

III.

Ні, що не кажіть — кожна людина має свою історію, про яку можна написати чудесну книгу.

Коли я підійшов до мого приятеля, до Матвія Грана, він, пересилиючи біль голови, щось говорив мені, але зрозуміти тих слів я не міг. Люди товпились і ахкали, нарікаючи на Афродиту, дурну корову, дурну видру в галошах...

Десь за годину з'явилось авто швидкої допомоги і я, як єдиний із близьких тут людей Матвієві Гранові, відпроваджував його додому .

Граф, Тіт Граф, мій товариш, коли ми з санітаром ввели до кімнати Грана, спокійно доїдав телячий біфштекс. Ліна винувато дивилась своїми непорочно-чистими очима то на мене, то на Матвія Грана, прикриваючи спиною стіл...

— Мені здається, — вже сидячи в м'якому кріслі, притічено сказав Матвій Гран, — Емерсон помилився, коли твердив, що успіх людини залежить від її власної волі. Як ви думаєте, колего?

...Справді, кожна людина має свою історію, про яку можна написати чудесну книгу...

ІДИОТ

«Залізний, чому ти ошукав мене?!»

Так, справді, чому? Капітан Туманов не пам'ятав. За вікном падав перший сніг — лапатий сніг. Важкий і райдужний... В кімнаті штабу він один. На мансарді хтось по-парубоцькому насвистував «Волочаївську». «А, може, це було вчора?» Ну, так, він пригадав: на вечорі, в залізничному театрі до нього підійшла Людмила. Ще новенька, секретарка в штабі, сині очі. «Листя падають з клена» — дурнують танго. Взагалі все. Грав джаз. Туманову однаково. Але Людмила сама, отак підійшла і сама запросила його до танцю. Ну, ясно, Туманов виявив дивовижну нетактовність. Він просто, сухо, навіть грубо відповів: «Мене не вчили таких дурниць. Я чистий пролетар. Від станка». Він так і сказав учора: «Від станка». Тоді засоромлена Людмила зникла. Ясна річ, він ошукав її. І ось тепер цей справді дивний лист з таким справді дивним початком: «Залізний...» Але він, Туманов все життя такий. Залізний — то факт. «Восьма година, семафор». Мабуть, жіноча рука, рука Людмили могла так загадково написати цього листа.

Зайшов штабний лейтенант Певний. Здоровенний красунь. Широкі плечі, широка усмішка. Навіть очі мали якийсь особливий, здоровий блиск. Туманов не любив цих очей. Твердив, що в них багато жіночого, а значить — зрадливого. Певний сміявся на це і твердив щось протилежне. Завжди легким жартом, з іронією. Вони, правда, дружили, бо мусіли дружити: такі умови праці, розуміється. Їх щось таки в'язало.

Туманов піднявся. Кругла голова. Лиса голова. Кривов'язий — це видно і для підсліпуватого. Проскрипів чобітьми, впершись руками в стіл. Певний нервово перекинувся.

— Слухай-но, Туманов... І чому ти не заміняєш оці свої... ідіотські чоботи? В мене від них скриплять зуби. Смішно. І подобається ж отаке людям!

— Облиш ти... — промимрив Туманов, — Ніжна — ой, ах — мадемуазель! Обережно, мозолі! Що?

— Я побажав би тобі, одначе, щоб ти, наперекір сатані, попав до пекла — до жіночого батальйону, і щоб тобі там влаштували солону купіль вірні нащадки Венери!

— І ти б радів?

— Ще й як! І це буде, запевняю! Всі женонанависники попадають, як і належить, до жіночого батальйону... А тому, що таких мармиз, як ти, небагато на цьому світі, то там охочих Солох поїздити на тобі знайдеться не один десяток.

— Е, дурніці плетеш...

Лейтенант Певний сів у кріслі напроти Туманова. Навкіс на нього падало тремке світло свічки, — від того, від того, мабуть, лице Певного здавалось пошрамленим і навіть негарним. «Листя падають з клена...» Ну-да. Певний, усміхнувшись, підсунув на трьох ніжках табурет Туманову:

— Сідай. Такі стільці виробляють для нервових і ревматиків. Ширпотребівська робота, з сучками. І не дорого: два рублі.

І Певний чомусь пригадав, як одного разу п'яний Туманов ходив по брудних вулицях Бердичева і запевняв усіх дворників, що він мешканець Риму і особисто знає Папу Пія. Тоді ж, за образу чести, молода молошниця вдарила його по обличчі, два рази, після чого Туманов став сентиментальний і небалакучий.

— Я тип не для жінок, — виправдовувався Туманов, — я — помилка.

Вузкий лоб. Голова кругла. Очі хижі. Просто хижі. На столі нерозрізаний, нечитаний Шекспір. Таким бачив Певний Туманова.

Туманов завжди насуплював брови, втягав голову в плечі, і тоном вчителя моралі говорив слова, які найчастіше пишуть малярі-самоуки на заборах, де живуть підстаркуваті діви. Слова рубашні, пролетарські.

Тепер Туманов був велебно-поміркований.

— Жінка — це демон спокуси, ти б сказав, правда? Я гадаю, ти це розумієш ліпше за мене,

бо... серйозно кажу: я тип не для жінок. Але я знаю: кохання, жінка і таке інше...

(Для чого себе дурити, коли це — неписана правда!)

... — поза політикою і мистецтвом вбивати людей. Тобто, щастя, як ми його розуміємо в житті, не з філософії, чи, боронь Боже, з літератури. Кожну людину переслідує якийсь невидимий демон спокуси. Ти його мав, розуміється. Я ні. Я його вигнав з моєї душі одного разу, одного разу, коли...

На дворі вітер розхитував віконниці.
Вартовий важкими кроками облутував будинок.
Віконниці скрипіли на іржавих петлях.

— Це сталося тоді, коли я вже був на грані тих літ, сказати б — блаженних літ, коли улежливо-милі сусідки, чоловіки яких у постійних відрядженнях, наперебій закликають тебе на склянку чаю. Саме тоді якось я бачив одну дівчину, власне, жінку, коли вона йшла на другий поверх. Знизу я бачив її всі гріхи. Повір: всі гріхи. Це було, скажу тобі, цікаво до... огиди. Відтоді я не мав до жінок щонайменшої хоті. Як ось до цього стола. Ти слухаєш?

— Ну, точно.

Певний слухав. Певний завжди любив слухати.

— Ти знаєш, я пригадую собі перші роки революції. На станціях, на базарах — аж кишіло всякою поганню. Спекулянти і дезертири, манахи

і кишенькові злодії — один чорт, їм не було пощади! Дві дороги для них лише стелилося: в підвали Лук'янівки*), або на Колиму. Жінок я розстрілював сам — без розбору. Повій, розуміється. І просто підозрілих. Там уже не існувало жадних філософій. Ти знаєш, для чого я все це тобі розповідаю? — Лейтенант Певний спостеріг у руках, в голосі Туманова якусь неврівноваженість, скорше інертність. — мелодрама моєї душі незбагнена. Я дезертирував від спокус. У мене в житті не було нічого такого, що викликало б, скажімо, чуття до жінок. Я не шукав у них принад. Я був солдатом на стійці. Шкода говорити, що було...

— А тепер? Що ж тепер? — Лейтенант Певний куриє, заволікався димом. Куриє лубенську махорку з ліричною назвою «Смичка».

— Тепер, коли хочеш, я солдат без зброї... Да.

— О, блаженна будь, жінчино! До тебе повернувся твій розкаяний волоцюга! — патетично вигукнув Певний — Отже, як сказала мені колись моя бабуся, все проминальне: царевбивці стають вчителями моралі, банкіри торгівцями наркотиків, а гробокопи — редакторами столичних газет. Це геніяльно! І ти, мій безталанний друже, серйозно закохався?

— Цього я тобі не скажу. Власне, скажу, але не зараз.

*) Київська Лук'янівська тюрма.

Певний — вулкан сміху. Іронія, повні очі іронії. Він знає, чому цей сміх, і ці почуття, і ця безтурботність... «Листя падають з клена...» Це ніби романтична вилазка у світ реального, того, яке не забувається: такий джазовий вир, синій чад у фойє театру, тупцювання ніг до втоми. До ранку.

— Я ще не любив... — Химерний полиск очей у Туманова, а просто — загадковий усміх, під вузьким лобом — глибока риска зневаги. — Все життя так. Я хотів би, одначе, знати — між нами... Друзі ніколи не зраджують, розумієш? Ти любив, правда? Ц-с, говори тихо. Я ніколи, нікого не питав про це. Мені було соромно.

— Ну, звичайно...

— І це дуже... приємно? Ти не розумій мене якось... ну, інакше. Може, фізично, да...

Паротяг спроквола-тихо гуде за водокачкою. Годинник, що на стіні, крокує вніч. «Я тип не для жінок». І цей ще вітер — чорт. Зриває віконниці. Мурує на шибках білу дощу, біле царство, білі мрії. Коли на них дивишся... Ах, ця нудна, блаженно-нудна сентиментальщина! То правда: люди смішні, кожний по-своєму...

— Я тобі скажу, — проречисто мовив лейтенант Певний, — ти мені нагадуєш осла, який пишається своїми вухами тому тільки, що вони довгі. Ти глибоко певний у непорочності своєї мзеренької душі. Смішно. Люди, звичайно інші,

Якщо правду сказати — Туманов щиро ненавидів дітей. Він з приємністю дарував би їх своїм знайомим і сусідам, як дарують шкідливих котенят або цуценят — отак, без єдиного жалю. Але жінка — це щось інше. Дослівно: жінка — це щось інше...

Людина, що йшла праворуч, завершила до семафору. Біля семафору вона зупинилась. Там на горі, на самій колії. Вітер її підносив. Вона вирівнювалась. Але, постоявши хвилину, почала ходити взад і вперед. Взад і вперед. Кроки відбивали лункість. Це не була Людмила. Ці кроки, ця постать не були жіночими.

Він, Туманов знизу, з дороги приглядався до невідомої людини біля семафору. Так, це не була Людмила. Це був якийсь тип. Туманов дещо занепокоївся. Він не любив таких історій і, на випадок чого, він не знав би, як себе вести.

Металево-синьо бризнуло світло сірника. Тип припалював цигарку. Тип кутив із рукава. Його знову підносило вітром. «Це якийсь непорозуміння, дурний збіг обставин». Її не було. Людмила не з'являлась. Туманов ходив довго. Тип теж ходив. Туманов ходив внизу і чомусь був певний, що його згори не видно.

Пройшла довга година чекання. Людмили не було. Туманов повернувся, щоб іти. Тип теж повернувся. Потім йшли разом до переїзду, вийшли на вулицю. Тип і Туманов. І тут сталось несподіване. Біля якогось будинку тип наблизився до нього на постріл нагана, навіть ближче, зовсім близько, і голосом лейтенанта Півного спитав:

— Ти маєш при собі сірники, Туманов? Мої геть змокрили...

І потім уже в дверях штабу — холодно, грубо:

— Я тобі, здається, помилково з вечірньою поштою передав одного листа... Розуміється, інтимного, мені призначеного...

— Ти так думаєш?

— Мені так здається...

В кімнаті, роздягнутий Туманов, сам, запаливши нову свічку, насумрений сидів у кріслі. Лейтенант Певний зайшов, коли він малював чорнилами на палітурках творів Шекспіра клаповухого пса з тендітними рахітичними ніжками. Лоб у пса був вузький. Голова кругла. Очі хижі. Просто хижі. Лейтенант Певний із-за плечей Туманова глянув на його немудре, нужденне мистецтво, глянув і, усміхнувшись про себе, мовчки сів напроти. Вони не розмовляли. Як вороги. Вони просто не мали про що говорити.

— Я розумію, — почав Певний трохи згодом з флегматичним спокоєм, так собі, нідокого; він почав тоді, коли в дверях з'явилась, як привид білої ночі — та спокуслива куртизанка — Людмила. Як привид білсі ночі — струнка, справді струнка і справді чарівна, помітно стурбована, з очима, повними яблуневого квіту... Вона сказала «вибачте», може, навіть не «вибачте», а «дозвольте», — цього ні Туманов, ні Певний не зауважили. Потім вона сміливо підійшла до столу і сказала просто, як кажуть молитву :

— Я хотіла б спитати, чи ніхто з вас, випадково, розуміється, не взяв з мого стола одного листа?

— Він зник з вашого стола? — Лейтенант Певний удавано заметушився.

— Так. Я його там лишила ще перед закінченням роботи.

— Дивно, — багатозначно сказав Туманов, глянувши спершу в бік Певного, потім в бік Людмили. — Кому ж, якщо не таємниця, був призначений той лист?

— Бачте... — Людмила замнялась. — Я могла б вам цього не сказати. Це особисте. Але йдеться про лист, який напевне попав до чужих рук, думаю навіть — до непевних рук. Отже, я мала його послати моему нареченому, пілотові Гарину...

Лейтенант Певний нервово кинув недопалену цигарку під стіл:

— Ну, я так і знав... Я здогадувався, що це робота посильного Якубовича. Він був п'яний, як свиня, і я посадив його на гауптвахту.

— Добре зробив, — рішуче сказав капітан Туманов і очі його налилися дикою злістю. Він всим корпусом повернувся до Людмили: — Це ж саме, добродійко, я примушений зробити з вами. Я вас арештовую на три доби. Так, так, на цілих три доби. Щоб не писали більше приватних листів на службі. Це заборонено. І щоб ви знали: тут не Інститут благородних дів!

— Ти ідіот, Туманов! — уже роздратовано крикнув лейтенант Певний. — Ти справжній ідіот!

Годину пізніше:

Капітан Туманов, один в кімнаті, зосереджено домальовував на палітурці творів Шекспіра четверту ногу рахітичному псові з головою удава.

З М І С Т:

Пролог до весни	3
Сміх Іскаріота	15
Камо	26
П'ять і один	31
Бременські кози	43
Страх	50
Матвій Гран	60
Ідіот	78

ВИПРАВЛЕННЯ ГОЛОВНІШИХ ПОМИЛОК:

Стор.	Рядок:	Надруковано :	Треба:
32	Заголовок	П'ЯТЬ І ОДНИ	П'ЯТЬ І ОДИН
18	13 зг.	земдю	землю
34	6 зг.	почекєм	почекаєм
36	2 зн.	плавнями	плавнями
39	8 зг.	тримтіти	тремтіти
39	3 і 8 зг.	лихтар	ліхтар
40	6 зн.	пустично	пустинно
42	7 зг.	злякно	злякано
46	4 зг.	скосало	сконало
46	7 зг.	мобчання	мовчання

НОВИНИ ЛІТЕРАТУРИ:

- І. БАГРЯНИЙ — „Тигролови“, роман в 2-х час.
- Т. ОСЬМАЧКА — „Поет“, поема, ілюстроване видання
- У. САМЧУК — „Юність Василя Шеремети“, роман в 2-х час
- Ю. КОСАЧ — „Еней і життя інших“, повість
- Т. ОСЬМАЧКА — „Старший боярин“, повість
- А. ЛОТОЦЬКИЙ — „Княжа слава“, історичні оповідання
- Ф. ДУДКО — „Чорторий“, роман
- Ю. КЛЕН — „Спогади про неокласиків“
- П. ПАВЛОВИЧ — „Слідами Михайла Коцюбинського“ „Поділля“, ілюстр. видання
- О. ГАЙ-ГОЛОВКО — „Коханняда“ лірико-сатирична поема
- О. МАРДЕН — „Воля й успіх“
- * Буря у „МУР“і — Збірник пародій та епіграм.
-

ЦІНА 5 Н. М.

